

BABUS ANTAL

## *József Attila 1945 és 1962 közötti szovjetunióbeli recepciója*

A Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Szociáldemokrata Párt (SZDP) 1948-as egyesülése, a fordulat éve után teljessé vált hazánkban a kommunista diktatúra. A fúzióval létrejött Magyar Dolgozók Pártja (MDP) hatalmának és önállóságának is volt azonban korlátja, mert Moszkva rövidre fogta az ideológiai póráz, s csak elvértve tűrt meg különvéleményt. A szocialista tábor egységének az irodalomban is meg kellett nyilvánulnia, ezért a magyar kulturális élet irányítói kényszerűen ügyeltek rá, hogy összhangban legyenek a Kreml ideológiájával. A magyarországi kommunista irodalmi kánon kialakulásán belül József Attila sorsa azért különösen érdekes, mert az ő esetében Budapest óvatosan bár, de állhatatosan szembeszállt Moszkvával. József Attila szovjet fogadtatásáról eddig mindössze egy, a levéltári kutatásokat mellőző, a kényes kérdéseket megkerülő, rövid cikk jelent meg, tehát érdemben senki sem nyúlt a témához. Dolgozatomban József Attila szovjetunióbeli recepciójának azokat az éveit fogom tüzesebben vizsgálni, amikor a két ország eltérően értékelte a költő életművét: az 1945 és 1962 közötti időszakot. Bár biztos vagyok benne, hogy az oroszországi levéltárakban rejlenek még a témába vágó iratok, úgy gondolom, ezek nem fogják számottevően módosítani az itt felvázolt képet.

\* \* \*

A második világháborút követően az MKP politikáját a párt három nagy csoportja alakította ki: 1. a két világháború közötti éveket itthon, illegalitásban átvészelő, az emigrációból hazatért moszkoviták, azok, akik 1945 után is Moszkvában maradtak. A magyar politikai és kulturális életet az "itthoniak" ismerték a legjobban, de a pártot a moszkoviták irányították. A napi ügyek intézésébe legkevésbé a Moszkvában maradtak szóltak bele. Az MKP kereste a magyar irodalmi múltból a politikai céljaira felhasználható alkotókat, s Petőfit és Adyt igen korán a hivatalos költő piedesztáljára emelte. József Attila kanonizációja azonban több évig elhúzódott. Ez nem csak párt- és napi politikai-agitációs célokra kevésbé alkalmas, sokrétű, árnyalt költészetében és a kommunista párthoz fűződött ellentmondásos kapcsolatában gyökerezett. A nehézséget elsősorban az okozta, hogy a három fentebb említett csoport eltérően értékelte. Mivel Lukács György és Révai József, az MKP kulturális politikájának két legfőbb formálója évtizedekig emigrációban élt, nem ismerte alaposan a Horthy-korszak költészetét, de a "hazaiak", élükön Horváth Mártonnal, hamar meggyőzték őket József Attila korszakos jelentőségéről. 1948-ra kialakult a hivatalos vélemény, hogy a magyar

költészet fő vonala a Petőfi–Ady–József Attila-vonal. A kanonizáláshoz már csak Moszkva jóváhagyása hiányzott, s Petőfi és Ady esetében ennek nem is volt semmi akadálya. József Attila viszont szinte ismeretlen volt az orosz nyelvterületen, ezért mindenekelőtt színvonalasan le kellett fordítani a verseit. Az MKP értelemszerűen a Moszkvában maradtak közreműködésére számított. Két emberben volt meg az ilyen munkához elengedhetetlen képesség és tehetség: Hidas Antalban és Anna Krasznovában. Ráadásul nekik széles körű irodalmi kapcsolataik is voltak.

Hidas Antal – eredeti nevén Szántó Gyula – 1925 végén érkezett Moszkvába, és egykettőre a munkásosztály jeles proletár-internacionalista költőjének kiáltották ki. Rendre megjelentek verseskötetei, indulóit Szovjetunió-szerte énekelték. Tekintélyére jellemző, hogy 1929-ben, amikor Gorkij tízesztendei távollét után végleg visszatért hazájába, a *Pravdá*ban Hidas versével köszöntötték.<sup>2</sup> Fényes és gyors karrierjének – egy ideig – nyilvánvalóan nem volt kárára, hogy 1931-ben feleségül vette Kun Ágnes, Kun Bélának, az emigráció fejének leányát. Apósa 1937-es letartóztatása majd kivégzése után azonban Hidas is rövid úton, hat évre a Gulagra került.<sup>3</sup> Az Anna Krasznova név Hidas harmadik feleségét, Kun Ágnes rejti. Mivel apja letartóztatása után a Kun névnek vészterhes csengése volt, a fenti írói álnév mögé húzódott. A házaspár közvetve azt is Kun Bélának “köszönhette”, hogy 1945-ben nem térhetett vissza Magyarországra. Rákosi, Révai József és Gerő Ernő 1944-ben összeállított egy háromszáz fős listát az emigráció tagjaiból, akiknek a hazatérését szorgalmazták a szovjet szerveknél. A lista nem került elő, de biztos, hogy Hidasék nem voltak rajta. Hidas ugyanis burkoltan többször kifakadt Rákosi ellen: “Hiszen én egyes »nagy emberek« által [...] meghosszabbított emigráció »keserű levében« forgok.” Honnan tudjuk, hogy Rákosira céloz? Egy – nyilván biztonsági megfontolásból – Alekszandr Fagyeev szájába adott mondatból: “ – Rákosinak mégsem sikerült kirabolnia Kun Bélát, átíratni magára annak tetteit.” Rákosi személyi kultusza idején Kun Béla – a Tanácsköztársaság tényleges vezetője – elhomályosíthatna volna Rákosi 1919-es jelentéktelen szerepét, s ezt elkerülendő családtagjait sem engedték haza.

1945 után Hidasék nagy lendülettel fogtak hozzá irodalmunk orosz nyelvű népszerűsítéséhez. Egymás után láttak napvilágot Petőfi, Mikszáth, Vörösmarty, Móricz stb. művei. Legnagyobb vállalkozásuk a *Magyar költészet antológiája* volt.

## JÓZSEF ATTILA A MAGYAR KÖLTÉSZET ANTOLÓGIÁJÁBAN

1952 októberében jelent meg Moszkvában a műköltészetünket Bornemissza Pétertől Juhász Ferencig bemutató és népköltészetünkből is ízelítőt adó reprezentatív, hatodfélszáz oldalas *Antologija vengerszkoj poeziji*. Bevezető tanulmányát Hidas Antal írta, a kötet összeállítója és a fordítások szerkesztője pedig felesége volt. Az *Antológiát* mindenki lelkesen fogadta, és kevesen tudták, hogy a színpalak mögött már megjelenése előtt vihart kavart. Hidasékat eleinte Magyarországról is lelkesen támogatták, főként a Kultúrkapcsolatok Intézete látta

el őket rendszeresen és bőségesen a munkájukhoz nélkülözhetetlen könyvekkel. A budapesti illetékeseknek azonban hamarosan szemet szűrt, hogy Hidas nem kért sem József Attila-versesköteteket, sem vele foglalkozó szakirodalmat, ezért újabb könyvek küldését ahhoz a feltételhez kötötték, hogy beleszólhassanak az antológia válogatási elveibe. Majláth Jolán, a Kulturális Kapcsolatok Intézetének főtitkára 1950. január 13-án levelet írt a Külügyminisztérium Tájékoztatási Főosztályának, s ebben a “szovjet csoport” elvi állásfoglalása is olvasható: “Ugyanakkor, amikor a költők között helyesen feltünteti Petőfi Sándort, Ady Endrét, Illyés Gyulát – nem szerepel József Attila, akinek mindenképpen az őt megillető helyet kell elfoglalnia egy nagy lírai antológiában.” Hidas tehát éppen a párt egyik hivatalos költőjével bánt mostohán.

Hidas és hívei felvették a kesztyűt, és diplomáciai csetepaté kezdődött. A moszkvai magyar nagykövetség véleményét Flórián Tibor követségi titkár fogalmazta meg: “József Attilára vonatkozólag bő anyag áll rendelkezésre Moszkvában, ezért nem szerepelt e jegyzékben. Ha azonban József Jolán és Német (sic!) A.[ndor] életrajzai és a kihagyott verseket is magába foglaló Cserépfalvi-kiadáson kívül újabb értékes kiadvány jelent meg, azt kéri Hidas elvtárs megküldeni.” Flórián megvédi Hidast, mert ő az a szaktekintély, akihez a szovjet szervek bármely magyar irodalmi fordítással kapcsolatos kérdésben fordulnak, s neki köszönhető, hogy a magyar műveket a legjobb szovjet költők – Tyihonov, Iszakovszkij, Martinov, Paszternák, Marsak stb. – fordítják. Majd így folytatja: “...a műfordításokat a Szovjet Írószövetség vagy más szovjet szervek előzetesen megvitatják, főleg ideológiai szempontból. Ezen a téren pedig éppen az itteni, többé-kevésbé nyíltan hangoztatott álláspont a következő. Lehet, hogy valamely külföldi ország több ténybeli adatot ismer irodalmára vonatkozóan, mint a Szovjetunióban működő szerkesztők vagy fordítók, viszont a legtöbb ország elmaradt marxista ideológiai fejlődésben. Éppen ezért a készülő műveknél a külföldiek közreműködését anyag- és adatszolgáltatás jellegűnek tekintik. [...] a magyar irodalom vagy a magyar irodalomtörténet felszabadulás utáni jelenségei és azok szovjet értékelése alapján nem számíthatunk arra, hogy ideológiai jellegű tanácsadást – amilyenre a Kult.[urális] Kapcs.[olatok] Int.[ézete] céloz – az illetékes szovjet szervek jó néven vennének. Ez ellenkezőleg, csak Hidas és a Szovjet Írószövetség, valamint az egyes kiadóvállalatok jóindulatának és munkalendületének csökkenéséhez vezetne. Arra pedig egyelőre még nem számíthatunk, hogy az illetékes szervek igényt tartanának »a magyarországi kulturális szervek jóváhagyására.«” Ez egyenes beszéd, de a budapesti diplomácia nem törődött bele a vereségbe. 1952. január 24-én Bíró Vera – Non György felesége – arról számolt be Moszkvából, hogy megkérte Mihail J. Apletyint, a Szovjet Írók Szövetsége Külügyi Osztályának vezetőjét, értesítsék a szovjet kiadók a nagykövetséget a tervbe vett magyar fordításokról. Bíró Vera bízott Apletyin ígéréteiben, hogy az “eddiginél nagyobb mértékben folyhatunk be a készülő művek előszavának, jegyzeteinek elkészítésébe, sőt antológia esetében az anyag összeválogatásába is”, de hozzáteszi: Hidas segítsége a továbbiakban sem nélkülözhető. Előérzete nem csapta be.

Hidasék végül engedtek, s a kötetbe a következő 14 verssel József Attila is bekerült: *Fiatal életek indulója, Aki szegény, az a legszegényebb, Ady emlékezete, Szocialisták, Végül, Mondd, mit érlel..., Külvárosi éj, Bánat, Megfáradt ember, Ősz (A fán a levelek...), Téli éjszaka, Reménytelenül, Buza, A tőkések hasznáról (Változata a Haszon)*. Csak akkor tudjuk eldönteni, hogy 14 vers sok vagy kevés, ha megnézzük, másoknak mennyi hely jutott. Lássuk a magyar irodalom “fővonalának” első két tagját! Petőfitől 63 lapon 54 vers olvasható, Adytól pedig 28 lap terjedelemben 53. A két nagy klasszikus egyenrangúságát, ha a lapszámmal nem is, de a csaknem azonos számú verssel igyekezett érzékeltetni Hidas. Velük szemben József Attila 14 verse 12 lapon feltűnően kevés. Hidas válogatási arányai és szempontja azonban esetleg védhető, mondván, hogy 1952-ben József Attila jelentősége még nem ivódott annyira bele a magyar irodalmi köztudatba, mint a két idősebb klasszikusé. Ez igaz, nézzük hát meg, hány verssel szerepel József Attila valamelyik kortársa, például Hidas Antal. A tartalomjegyzék félrevezető, mert tőle mindössze három cím van az *Antológiában*. Igen ám, de a háromból kettő versciklus, s ennek következtében 11 lapon összesen 25 verse olvasható. Úgy vélem, ebből már nyilvánvaló, hogy a kötet összeállítói lebecsülték József Attilát.

A bevezető tanulmány József Attilát dicsérő mondatait Hidas számos megállapítással gondosan semlegesítette. Például: a magyar nép költője, de “csak *közeledett* (kiemelés – B. A.) a proletariátus forradalmi világnézetéhez”. Nem volt képes megfelelő mértékben támaszra lelni a forradalmi munkásmozgalomban. Alkotói pályája “formalista keresések” jegyében indult, időnként kétségbe esett, pesszimizmus vett erőt rajta, nem látott kiutat sem maga, sem környezete számára, ezért “költészetében elég nagyszámú beteges, individualista, reflexiókkal teli verset találunk.” Végül: “A lelki beteg költő nem lelt magában erőt a harcra, s harminckett éves korában végzett magával.” E megállapítások egy része még egyszer megismétlődik a József Attila verseit közvetlenül megelőző rövid pályaképben. 1952-ben az ilyen kritika egy élő költő esetében nemegyszer súlyos, egzisztenciális következményekkel járt, egy holt költőnek, József Attilának csak tíz év elhallgatás jutott érte osztályrészül.

Hidas hátsó szándékát egy apróság leplezi le igazán. Bevezetőjében akkurátusan felsorolja József Attila versesköteteit, s “véletlenül” kihagyja az 1931-es *Dönts d a tőkét, ne siránkozz* címűt. Ekkoriban idehaza éppen ezt és a *Külvárosi éjt* tartották az életmű csúcának, Hidas ellenben hallgatott róla, nehogy a Szovjetunióban is felfigyeljenek a kommunisták fülének kedves címre.

Mi lehetett Hidas rosszindulatának az indítéka? Közszájon forgó vélemény szerint, nem tudta megbocsátani, hogy hajdani felesége, a nevét is viselő Szántó Judit, a harmincas években hat éven át József Attila élettársa volt. Nem láthatunk bele Hidas lelkébe, nem tudhatjuk, mennyire sértette férfiúi hiúságát, hogy József Attila az ő helyére lépett, de aligha igaz a szóbeszéd. Miért éppen őrá haragudott volna, amikor magától a nyughatatlan, zaklatott Szántó Judittól tudjuk, hogy válása után

jó pár férfi volt az életében? Bár Kun Ágnes témánkba vágó megjegyzéseit körültekintően kell kezelni, abban bizonyára igaza van, hogy férje nem neheztelt József Attilára a Szántó Judittal való együttélése miatt. Hidas férfiúi sértődését a kommunista mozgalomban akkoriban uralkodó szexuális szokások sem indokolták. Bár az 1920-as évek Szovjetuniójának zabolátlan nemi szabadosságába idővel némi prudéria is keveredett, az önmegtartóztatás az 1930-as évekre sem volt jellemző. Hidas neve azonban makacs következetességgel újra és újra felbukkan József Attila rosszakarói között. Mi lehet ennek az oka? Ne hagyatkozzunk elfogult emlékezésekre, találgatásokra, hanem vizsgáljuk meg a jelenleg hozzáférhető *dokumentumokat*.

Hidas József Attilával szembeni ellenséges, ártó szándékát bizonyítandó a szakirodalom még két eseményt szokott megemlíteni. Az első eset: Hidas is aláírta a moszkvai *Sarló és Kalapács* című folyóirat 1931. júniusi számában megjelent *A magyar proletáriródalom platformtervezetét*, amely lefasisztázta József Attilát, s ennek következtében megromlott a költő és az illegális kommunista mozgalom kapcsolata. Igaz, hogy Barta Sándor és Matheika János társaságában Hidas a platformtervezet előkészítői között volt, de a szerkesztést és a végső megszövegezést Matheika végezte. Kahána Mózes pedig úgy tudja, hogy a Barta–Hidas–Matheika-féle szöveg eltért a *Sarló és Kalapács*ban megjelenttől, tehát egyelőre az sem bizonyítható, hogy a “fasisztázó” mondat már az első fogalmazványban benne volt. Semmiképpen sem varrhatjuk hát egyedül Hidas nyakába. A tervezet szenvedélyes vitát robbantott ki, tizennégy hozzászólás követte, közöttük *Az ideológiai tisztaságért, a művészet minőségéért* című. Ez a *Sarló és Kalapács* 1932. januári számában látott napvilágot, József Attilát a proletáriródalommal rokonszenvező írónak nevezi, Gergely Sándor, Hidas Antal, Illés Béla és Lippay Zoltán írta alá. Valószínűleg az 1931 novemberében Moszkvába érkezett Gergely Sándor kezdeményezésére született, Lippay fogalmazta, és Hidas csak aláírta. (Gergely azt a megbízatást kapta a párt magyarországi vezetőitől, hogy járjon közbe József Attila rehabilitációja érdekében.) Ha el is fogadjuk Botka Ferenc véleményét, hogy ez a hozzászólás a párt hivatalos véleménye volt, Hidast aligha kényszerítette bárki is az aláírására. Ha már 1932-ben is oly féktelenül gyűlölte volna József Attilát, mint sokan hiszik, megtagadhatta volna a rehabilitálását, hiszen annak a tizenhárom hozzászólónak sem esett bántódása, akik nem adták nevüket a párt “hivatalos” véleményéhez. Dicsősége csúcsán Hidas aligha törődött egy magyarországi költővel. Hidas személyesen sohasem találkozott József Attilával, de már 1931-ben is hallhatott róla, mert Szántó Judittal és otthon maradt családtagjaival levelezett. József Attila ismerte Hidas öccsét, Szántó Imrét, aki 1930-ban, még a platformtervezet megjelenése előtt átvette tőle a *Lebukott* és a *Vigadó dal* című versét, mondván, magával viszi Moszkvába, s eljuttatja a *Sarló és Kalapács*hoz. A két vers nem jelent meg, s azt sem tudjuk, eljuttatta-e bátyjához.

A második eset: Hidast azzal a ténnyel is hírbe hozták, hogy nem József Attila, hanem Nagy Lajos és Illyés Gyula kapott meghívást 1934-ben a Szovjet Írók

Szövetsége I. kongresszusára. Szabolcsi Miklós szerint, bár sem Moszkvában, sem itthon nem került komolyan szóba a meghívása, “biztos, hogy Hidas Antal nem rajongott volna érte, ha Moszkvában látja József Attilát”. Nagy Csaba szerint Kun Béla és közvetlen munkatársai, Hidas, Illés Béla és Gergely Sándor döntött a meghívandókról, mivel nekik volt tekintélyük a pártban, ráadásul csak ők jutottak hozzá magyar folyóiratokhoz, következésképpen csak nekik lehetett megbízható értesülésük a magyarországi irodalmi életről. Logikus érvelés, de minthogy semmilyen dokumentummal sem erősíthető meg, óvatosan kell kezelnünk.

## JÓZSEF ATTILA A NAGY SZOVJET ENCIKLOPÉDIA 2. KIADÁSÁBAN

Diktatórikus politikai rendszerekben egy-egy alkotóművész kanonizálása szempontjából különösen fontos, hogy mi olvasható róluk a rendszer hivatalos kiadványaiban, lexikonjaiban. A szocialista országokban az egyik legfontosabb iránytű a *Nagy Szovjet Enciklopédia* volt. A monumentális lexikon első kiadása 1926–1947 között jelent meg. Érthető módon, ebben még hiába keressük József Attilát. A második kiadás 1949-ben indult útjára, s ebből már nem lehetett kihagyni a “legnagyobb magyar proletárköltőt”. A szerkesztőség 1951-ben Alekszandr Gerskovicsra, a később főként Petőfi-kutatóként ismertté vált irodalmárra bízta a József Attila-szócikk megírását, majd ezt Hidas Antallal és Anna Krasznovával recenzeáltatta.

Lássuk előbb a szócikk-tervezetet!

Életrajzi adatok József Attiláról.

A N.[agy] Sz.[ovjet] E.[nciklopédiá]-tól recenzeálásra küldött cikk másolata

“József Attila

(1905–1937)

Nagy magyar proletár, kommunista költő, a magyar költészet megalapítója. József Attila, egy munkás fia, korán belép a Kommunisták Magyarországi Pártjába, s aktívan bekapcsolódik a munkásmozgalomba. Az országban tomboló fasiszta reakció éveiben versciklusokat ír, amelyekben a magyar munkások kizsákmányolók elleni harcát énekli meg: *Nem én kiáltok, a föld dübörög* (1925), *Dönts a tőkét* (1931), *Külvárosi éj* (1932) és másokat. A magyar proletárok töprengéseit és vágyait kifejező József Attila a *Sztrájk* és egyéb verseiben kijelentette, hogy csak az öntudatos proletárok diktatúrája tud örökre véget vetni a burzsoá kizsákmányolásnak. A *Dönts a tőkét* (1931) című híres verse, a fasiszta cenzúra akadályai ellenére széles körben elterjedt az országban. Az igazságtalan társadalmi rend elleni harcában J.[ózsef] A.[ttila] a Szovjetunióhoz és

haladó irodalmához való fordulásban lel támaszra. Majakovszkij kevés magyarra fordított, a régi Magyarországon betiltott verseinek egyikét ő fordította le (15000000, 1931). A költőnek a fasiszta titkosszolgálat általi kegyetlen üldözésével, a magyar munkásosztály elleni kíméletlen terrorral, a költő élete utolsó éveinek súlyos erkölcsi állapotával magyarázható, hogy különösen élete utolsó alkotó szakaszában dekadens elemek bukkannak fel nála (A *Nagyon fáj* versciklus, 1936). Nem bírván elviselni az uralkodó osztályok részéről az üldözést, J. A. öngyilkosságot követett el.

A demokratikus Magyarországon a nép érdeme szerint értékeli J. A. haladó örökségét, amely bekerült a haladó magyar irodalom kincsestárába.”

A Hidas-házaspár 1951. április 10-én küldte el bírálatát Gerskovics szócikkéről az Enciklopédia irodalmi szerkesztőségébe.

“Visszajuttatjuk a recenzeálásra nekünk küldött anyagot. Nemcsak azért nem szándékozunk ezzel az anyaggal foglalkozni, mert a szócikk teljes tudatlanságról árulkodik és politikailag hibás, hanem azért sem, mert újfent az az aljas kontár, A. Gerskovics írta, akiről már – sajnos eredménytelenül – oly sokat beszéltünk Önökkel.

1. Ami a József Attiláról írt szócikket illeti, a témával kapcsolatban nézzék meg Horváth Márton felszólalását 1950-ben és Révai József felszólalását Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán, 1951-ben. Révai József ebben a felszólalásában, kijavítva azt a helytelen irányvonalat, amelyet a József Attila-kérdés kapcsán követtek, s bizonyos mértékben még ma is követnek, végre kijelentette: »...nem véletlen, hogy például a magyar költészet nem [...] József Attila útját folytatja, hanem – az alkotási módszer, a stílus demokratizmusában – visszakanyarodik Petőfi Sándorhoz. Ezeknek a nagy lázadóknak kivétel nélkül az volt a gyengéjük, hogy bár gyűlölték a régi világot és kívánták az újat, többé vagy kevésbé el voltak szigetelve koruk forradalmi népmozgalmától, vagy nem voltak vele eléggé összeforrvá. [...] Ebből származnak e nagy lázadók műveinek a néptől idegen, dekadens, kétségbeesést tükröző vonásai.«

Úgy gondoljuk, hogy a Szovjet Enciklopédiában nincs helye tudatlan, politikailag hibás anyagoknak, és olyan anyagoknak sem, amelyekben nem nyilvánul meg – többek között a magyar irodalom vonatkozásában sem – a szovjet, marxista irodalomszemlélet.

A fent említett »szerzőnek« semmiféle marxista koncepciója nincs, s mivel még azt a fáradságot sem veszi magának, hogy legalább megismerje azoknak a szerzőknek a munkásságát, akiről ír, vagy legkülönfélébb, elemi tárgyi tévedésektől hemzsegő sületlenségeket, közhelyeket ír, vagy szolgálaián másolja a még nem teljesen elfogadott, nem mindig helyes véleményeket, azokat, amelyek az utóbbi években Magyarországon megjelentek, és ott fokozatosan idejét múlttá válnak.”

A szócikk kétszeresen is szíven ütötte Hidast. Nem volt elég, hogy vetélytársa, József Attila bekerül a Nagy Szovjet Enciklopédiába, ráadásul a nála is sokkal jobban utált Gerskovicsal írtak róla.

Hidas és Gerskovics között szinte izzott a gyűlölet, mindketten minden kínálkozó alkalmat megragadtak, hogy egymásba rúgjanak. Hidas 1951. április 28-án, nem sokkal a fenti bírálat után, Gergely Sándor *Falusi jelentés* című elbeszéléskötete kapcsán a Szovjet Írók Szövetsége Külföldi Bizottságának küldött levelében hasonló keresetlen szavakkal nyilatkozott róla: “Gerskovics felelőtlen, dicsérő recenziója alapján a *Novij Mir* publikálni szándékozott ezt a könyvet. Ez közvetlen folytatása Gerskovics kontár, felelőtlen tevékenységének, amelyre – nehogy valamiféle botrány kerekedjen végül – már komoly figyelmet kellett volna fordítani.” Ha 1951-ben már nem is, de az 1930-as években egy ilyen feljelentés ízű levél könnyen a Gulagra juttathatta a “vádlottat”. 1938 és 1944 között Hidas oda is került, s meggyőződése szerint éppen Gergely Sándor feljelentése folytán. Egyelőre nincsen dokumentum a kezünkben arról, hogy Hidas és Gergely Sándor ellenségeskedésében volt-e valamilyen szerepe József Attilának. Korábban említettük, hogy a *Sarló és Kalapács* József Attilát lefasisztázó platformtervezetének enyhítését Gergely Sándor szorgalmazta. Nyilván az sem véletlen, hogy a moszkvai *Új Hanganban* éppen Gergely búcsúztatta el szép szavakkal József Attilát, mindjárt a halálát követő első számban.

Hidas és Gerskovics kezdetben nem József Attila, hanem Petőfi miatt rúgta össze a patkót. Évtizedekkel később, immár lehiggadva, Gerskovics inkább saját magát hibáztatta elmérgesedett viszonyukért, ő nem volt elég tisztelettudó a “mindenható” Hidassal, nem kérte a tanácsát, nem egyezett vele a terveit, hanem önállósította magát. 1949-ben, megkérdezése nélkül Hidas legféltettebb területére merészkedett: tanulmányt írt Petőfiről. A “dolog balul ütött ki”. A Szovjetunióban Petőfi volt az elsőszámú magyar forradalmi költő, akit az olvasók csak Hidas könyvéből ismerhettek meg. Gerskovics viszont olvasta Illyés Petőfi-életrajzát, s azonnal felmérte a két mű közötti óriási színvonalbeli különbséget. Hidast a szakmai féltékenység vakította el!

Tárgyilagosan el kell ismerni, hogy Hidasék Gerskovics szócikkéről írt bírálatának legtöbb megállapítása helytálló a szerzőre és József Attilára vonatkozólag is. A szócikk hemzseg a hibáktól, még a kötetcímek is pontatlanok: *Nem én kiáltok* helyett *Nem én kiáltok, a föld dübörög, Dönts a tőkét, ne siránkozz* helyett *Dönts a tőkét*. József Attilának nincs *Sztrájk* című verse, Gerskovics nyilvánvalóan a *Párbeszéd* címűre célzott. Nem ismerünk *Dönts a tőkét* című “híres verset” sem, a *Favágóban* olvasható az “Ejh, dönts a tőkét, ne siránkozz...” közismert verssor. Amiket Gerskovics “versciklusoknak” mond, azok önálló kötetek, Majakovszkij versét pedig egy évvel később fordította le József Attila. Mellesleg Hidas lapszéli, József Attila érdemét kisebbíteni hivatott megjegyzése is pontatlan, mert nem 25 sort fordított Majakovszkijtól, hanem csak 15-öt. Hidas szándéka tehát a visszajáról sült el: növelte József Attila

teljesítményét. Ez az apróság azért fontos, mert Majakovszkij volt a mérce. Ha a pártideológusok József Attila jelentőségét akarták érzékeltetni, újra és újra Majakovszkij mellé állították, mondván, a Szovjetunióknak ő volt a legnagyobb proletárváltója, a miénk pedig József Attila.

Az sem véletlen, amit Gerskovics is és Hidas is elhallgatott. *A Hétnék* ugyanabban a számában, amelyben a Majakovszkij-fordítás napvilágot látott, Szergej Jeszenyinnak az *Idők beteljesedése* (Preobrazsenyie) című verse is olvasható, ugyancsak József Attila átköltésében. A titkolózás oka az, hogy az ötvenes években a “pesszimista”, “kocsmatöltelék” Jeszenyinnel nem volt ildomos beszélni. Annak érzékeltetésére, hogy Jeszenyin mennyire veszélyes szerzőnek számított, Rab Zsuzsának, legjobb magyar fordítójának az esetét idézem fel. Budapesten, az Orosz Intézet könyvtárában kezébe akadt Jeszenyin egy kötete, s egy tanársegédétől érdeklődött róla: “Meglátva a kötetet, rám kiáltott: »Úristen, tegye vissza oda, ahol találta, de rögtön!«...” Még 1958-ban, az “olvadás” idején is, egy Aczél Györgynek készült bizalmas jelentésben azt róják fel a *Nagyvilág* folyóiratnak, hogy “az ismert szovjet szerzők helyett Ilf-Petrov, Blok és Jeszenyin jelentek meg” benne.

1949-ben József Attila neve alatt nyomdafestéket kapott Alekszandr Blok *Tizenketten* című poémájából is egy fordításrészlet. Ez azonban kétes hitelű, mert az eredeti kézirat nem került elő, sőt, még azt sem sikerült kideríteni, hogy honnan származik. Ezt tehát nem kérhetjük számon sem Hidason, sem Gerskovicson.

Gerskovics pontatlan kötet- és verscímeit némi jóhiszeműséggel a nem betűhív fordítás számlájára írhatjuk, de ezen túl is szócikke csupa elcsépett, üres, semmitmondó közhely. Értelmezhető-e egyáltalán az a bődületes számárság, hogy József Attila a magyar költészet megalapítója? Ehhez képest említésre alig érdemes torzítás, hogy a két világháború között Magyarországon – mint írja – tombolt a fasizmus.

A József Attila-szócikk a *Nagy Szovjet Enciklopédia* 2. kiadásának 19. kötetében 1953-ban látott napvilágot. Szövege jócskán eltér az idézett Gerskovics-félettől. Az Enciklopédia második kiadásában nincsenek föltüntetve a szerzők, de a moszkvai magyar nagykövetség évekkal későbbi, szigorúan titkos diplomáciai feljegyzéséből tudjuk, hogy Kun Ágnes – és nyilván Hidas – tollából származnak a József Attilára nézve nem túl hízelgő sorok. Ez egyébként, a titkos dokumentum ismerete nélkül is magától értetődő, mert kísértetiesen hasonlít az *Antologija vengerszkoj poeziji* szövegére. Tegyük az enciklopédia-szócikk legutolsó mondata mellé – “J.[ózsef] nem lelt magában elég erőt a Horthy fasiszta rezsimje elleni harcra, és végzett magával” – az *Antológia* következő mondatát: “A lelki beteg költő nem lelt magában erőt a harcra, s harminckét éves korában végzett magával.”

A *Dönts a tőkét, ne siránkozz* kötetet Hidasék “véletlenül” újra “elfelejtették” megemlíteni, de itt nem lóg ki annyira a lóláb, mint az *Antológiában*, mert az Enciklopédiában a *Nincsen apám, se anyám* kötet is kimaradt a felsorolásból.

## JÓZSEF ATTILA SZÜLETÉSÉNEK 50. ÉVFORDULÓJA

A magyar kulturális diplomácia hasztalan várt a József Attilát érdeme szerint megbecsülő szovjet kiadványokra, ezért elébe ment a dolgoknak. 1952-ben a Kulturális Kapcsolatok Intézete Budapesten kiadott egy orosz nyelvű füzetet Arany Jánosról, Adyról és József Attiláról. Az utóbbiról – az akkori politikai brosúrák stílusában – Horváth Márton írt. A cél nem filológiai tanulmány megjelentetése volt, hanem József Attila érdeme szerinti értékelése. Ezt a szándékot meg is valósította Horváth Márton, József Attilát Majakovszkij mellett a XX. század legnagyobb költőjének nevezte. Ez a füzet is tanúsítja, hogy Hidasék megkerülhetetlenek voltak: a közzétett három versfordítást (*Szocialisták, Aki szegény, az a legszegényebb, Külvárosi éj*) az ő *Antológiájukból* voltak kénytelenek átvenni a szerkesztők.

A Külügyminisztérium 1952. szeptember 9-én arra kérte a moszkvai magyar nagykövetséget, hogy az Arany–Ady–József Attila-jubileumra idejében hívja fel az illetékes szervek és a sajtó figyelmét. A nagykövetség ezt meg is ígérte. Bíró Vera és Apletyn egyenlőtlen küzdelme a diplomácia álszent nyelvén folytatódott, s a szovjet apparatcsik újfent elhárította a kérést, hogy Magyarország nagyobb mértékben szólhasson bele a Szovjetunióban megjelenő magyar irodalmi művek körüli ügyekbe. A nagykövetség udvarolni kényszerült Hidasnak és szovjet költőbarátainak. Diplomataink az ekkor hitbuzgó sztálinista Méray Tibor 1953. szeptemberi moszkvai látogatását használták fel a kapcsolatok elmélyítésére. Villásreggelin látták vendégül a Hidas házaspárt, A. Szurkovot és másokat.

Elérkezett 1955, József Attila születésének 50. évfordulója, amelyet az MDP nemcsak idehaza, de Moszkvában is méltón tervezett megünnepelni. A főcél, hogy erre az alkalomra végre megjelenjen a költő orosz nyelvű verseskötete, hiú reménynek bizonyult. Ez ügyben nemcsak hivatalos, hanem “alulról jövő”, magán kezdeményezésről is tudunk. Kulcsár István, 1950–1955 között a Leningrádi Állami Egyetem újságíró szakos hallgatója, később a Magyar Rádió moszkvai és New York-i tudósítója, 1955. április 4-én levelet írt József Attila verseinek szovjetunióbeli kiadásáról és értékeléséről. Kulcsár levelének *kivonata* az idővel “mindenható” D. A. Polikarpovnak, ekkor a Szovjet Írók Szövetsége vezetőségi titkárának az asztalára került.

Kulcsár felteszi a kérdést: kinek a bűne, hogy József Attila életművét nem kellőképpen ismerik a Szovjetunióban, s amit ismernek tőle, azt sem helyesen és teljes egészében? Bátran néven nevezi a vétkeket: “Mindenek előtt Hidas Antal

és Anna Krasznova elvtársakra gondolok.” Kulcsár ízekre szedi az 1952-es *Antologija vengerszkoj poezijit*: 1. Hidas az előszóban rendkívül helytelenül mutatja be József Attila költészetét. 2. Az *Antológiában* szereplő József Attila-versek mennyisége nyilvánvalóan nincs összhangban a magyar irodalomban elfoglalt helyével. 3. A válogatás kritikán aluli. 4. A versek egy részének fordítása – enyhén szólva – nem a legmagasabb színvonalú.

Ezután Kulcsár részletesen kifejti megállapításait. Nem érti, Hidas miként írhatta le József Attiláról, a “jól felkészült marxista emberről, számos marxista vers szerzőjéről, az illegális Kommunisták Magyarországi Pártja tagjáról, illegális marxista körök vezetőjéről, a költőről, aki költészetében arról beszél, hogy a proletariátus erőszakos forradalmi harca következtében elkerülhetetlen a kapitalizmus bukása, hogy csak közeledett a forradalmi világnézethez.”

Kulcsár kitér József Attila és a KMP viszonyára is: “A ’30-as évek elején némely baloldali szektás, aki vulgárisan, rappista alapról magyarázta József Attila költészetét, elérte, hogy zárják ki a pártból. A felszabadulás után Horváth Mártonnak, a KMP KB tagjának, mai napig a *Szabad Nép* főszerkesztőjének szájából elhangzott, hogy a József Attila kizárásáról szóló határozat baloldali szektások keze munkája, és rendkívül elhibázott volt. (Lásd Horváth Márton cikkeit és előadásait a *Lobogónk, Petőfi* című kötetben, Bp., 1950, 27–76.) Attól kezdve a magyar irodalomtudományban fel sem merül a kérdés, hogy kommunista, vagy kommunista költő volt-e József Attila, mert ezt mindenki magától értetődőnek tartja.”

Nem meglepő, hogy 1955-ben Kulcsár nem szakmai érveket sorolt föl, hanem legfőbb aduként a párt “hivatalos” véleményére hivatkozott. Kulcsár szerint József Attila a pártból való kizárása után is kommunista maradt, s szemükre hányja Hidaséknak, hogy ezt elfelejtik megemlíteni. Ebből a szempontból nagyon tanulságosnak tartja *Bánat* című versét, amelyet közvetlenül kizárása után írt, s az *Antológiában* is szerepel.

Kulcsár szerint két oka van, hogy Hidasék nem értékelik rangjának megfelelően József Attilát: 1. Személyes ok, amely irodalmi körökben közismert. A második ok elvi jellegű. Hidas 1925-ben emigrált Magyarországról, s irodalmi-kritikai nézetein még most is érződnek azok a baloldali szektás vonások, amelyek a ’20-as évek végén, a ’30-as évek elején a KMP némely körében uralkodtak. Ezek a tendenciák tetten érhetők Hidas előszavában, például Mikszáth alkotóművészete megítélésében, amit akkoriban Illés Béla élesen bíralt a *Szabad Nép* hasábjain. Mellesleg – írja Kulcsár – alighanem ez volt az első eset a *Szabad Nép* történetében, hogy negatív recenziót közölt egy szovjet kiadványról.

Kulcsár István kiállása József Attila mellett elismerésre méltó, de eléggé rejtélyes. Honnan merítette a bátorságot egy huszonhárom éves egyetemi hallgató, hogy három évvel az *Antológia* megjelenése után tollat ragadjon, s bírálni merészelje

Hidas Antalt, a magyar irodalom moszkvai papajat? Miért nem 1952-ben, közvetlenül az *Antológia* megjelenése után bírálta, hiszen 1950 óta tanult Leningrádban? A kommunista mozgalom vasfegyelmet követelt tagjaitól, nem turte az egyéni kalozakciokat. Vajon Kulcsár jóhiszemű, bátor, egyéni kezdeményezéséről van szó, vagy esetleg állhatott mögötte valaki?

A *Ki kicsoda 2002* szerint Kulcsár István szülei Kulcsár István és Fazekas Anna. A József Attila-szakirodalomban többször is felbukkan e két név. Vajon róluk van szó? Dr. Kulcsár István (1901–1986) orvos, idegorvos József Attila baráti korebe tartozott. Az *Emberismeret* című folyóirat egyik szerkesztője volt, s lapjában jelent meg a költő *Öngyilkosság?* című cikke. Az író, szerkesztő, pedagógus Fazekas Annától (1905–1972) tudjuk, hogy József Attilával pár évig szinte naponta találkoztak, s a költő nem csak a férjjel és a feleséggel volt meghitt viszonyban: “Az én, akkor még pöttömnyi, Mitya becezo névre hallgató fiam is a »pajtásai« közé tartozott [...] Mitya mindig kitörő vihancolassal ünnepelte »Attila bácsi«-t, és meg nem unta biztatgatni: »Mondd – az én falkam olyan falka...« Attila derűsen mosolygott, s a még selypítő kisfiúval együtt fujta a megrendelt verset, legszívesebben a *Medvetancot* meg az *Altatot*. »Majd neked is írók egy verset« – ígérte többször is Mityanak, de a várva várt vers, sajnos, sohasem született meg. Pedig a kisfiút nem felejtette el, egy szárszói naplójegyzete is bizonyítja.” Mitya felbukkan dr. Kulcsár István József Attilának 1935. december 23-án írt levelében is: “Mitya sokat emleget, azt híreszteli, hogy már rég meghaltál és hármas koporsóban nyugszol. Nyilván összetéveszt a hasonlonevu hun királlyal.” A válogatott levelezeskotet egyik lábjegyzete segítségével a kisfiú kétségét kizáróan azonosıtható: “*Mitya* – Kulcsár István fia: ifjabb Kulcsár István, a Magyar Rádió főmunkatársa.” Tehát, az 1955-ben József Attila erdekeben tollat fogó fiatalember a hajdani kis Mitya.

De miért kellett ezt a jelentéktelennek látszó életrajzi tényt kiderıtteni? Hiszen az csak természetes, hogy az időközben felnőtt Mitya – akit nyilván nem véletlenül becéztek orosz névvel –, a hajdan vele jatszadozo “Attila bácsi” védelmére kelt a Szovjetunióban. Még az sem különösebben erdekese, hogy Kulcsár édesanyja olyan fenyese partkarriert futott be, hogy nem a József Attilához fűződő kapcsolata, hanem a kommunista mozgalomban játszott szerepe révén vált ismertté. Fazekas Anna 1924 óta vett részt a mozgalomban, 1950/51-ben az MDP Központi Vezetőségének politikai munkatársa volt. 1952–1963 kozott az Ifjúsági, illetve a Móra Könyvkiadó igazgatójaként dolgozott. Leghíresebb műve az *Öreg néne ozikeje* című meséje. A leningrádi egyetemistara a nagynéni s még inkább a nagybácsi miatt érdemes figyelni. Fazekas Anna nővére, Fazekas Erzsébet (1900–1967) a spanyol polgárháborút és a szovjet emigrációt megjárt tanszékvezető egyetemi tanár ugyanis Gerő Ernőnek volt a felesége. Ilyen családi háttérrel Kulcsár István szavai egészen más súllyal estek a latba, mintha csak a számos újságíró szakos egyetemista egyikeként rotta volna fel Hidas egyoldalúságait.

Ismétlem, egyelőre nem tudjuk, hogy levelének megírásakor Kulcsár megegyezett-e édesanyjával vagy Gerőékkel. Tény, hogy Fazekas Anna nyomon követte a József Attila körüli eseményeket. József Jolán József Attila életrajzának megjelenésekor, 1950-ben írt bírálatában engedelmesen igazodott a kor kötelező elvárásaihoz, s felmondta a leckét. József Attilát úgy említi, mint akit “párizsi tartózkodása alatt is féltő szeretettel kísér a magyar kommunista mozgalom bebörtönzött vezérének, Rákosi Mátyásnak a tekintélye.” Hidas és a Kun család dokumentálhatóan gyűlölte Rákosit, de abból, hogy Fazekas Anna hitet tett Rákosi mellett, Gerő pedig Rákosi után a második ember volt Magyarországon, még nem vonható le az a következtetés, hogy a Kulcsár-Fazekas-Gerő család József Attila ürügyén ütni akart a Kun-frakción. Egyelőre Gerő és Hidas, illetve Kun Ágnes szovjetunióbeli viszonyáról, kapcsolatáról sem ismerek semmilyen dokumentumot. Nem valószínű, hogy Kulcsár csupán személyes indítékból megkockáztatta volna egy ilyen levél megírását. Kulcsár és az esetleg mögötte állók nyilván azt szerették volna elősegíteni, hogy József Attila születésének ötvenedik évfordulójáról a Szovjetunióban is emlékezzenek meg, s ezzel mintegy legitimálják a magyarországi ünnepeket. A megemlékezések azonban, mint tudjuk, elmaradtak, és József Attiláról szinte semmi sem jelent meg 1955-ben oroszul.

Az még csak érthető, hogy egy magánember – Kulcsár István – egyéni próbálkozása kudarcba fulladt, de az mégis szerfölkött furcsa, hogy a magyar kulturális diplomácia is kénytelen volt tehetetlenül toporzékolni Budapesten és Moszkvában is. Pedig nem akárki vezette ekkor a moszkvai magyar nagykövetséget: Münnich Ferenc, régi moszkovita, spanyolos, igen nagy tekintélyű kommunista.

A fiasco után Juhász Péter, a moszkvai nagykövetség kulturális attaséja részletes jelentést írt József Attila szovjet értékeléséről. Mivel rendkívül tanulságos, és sok mindenre rávilágít, teljes terjedelmében közlöm:

### “SZIGORÚAN TITKOS!

Moszkva, 1955. szeptember 30.

Tárgy: József Attila értékelése a Szovjetunióban.

Készült 4 példányban

Központnak 3 példány

Követségen 1 példány

446/szig. titk.–55.

Előadó: Juhász Péter

A magyar irodalom fordítása és ismertetése terén tapasztalható hiányosságok (nem mindig a legmegfelelőbb műveket fordítják le, pl. a szovjet olvasók még nem ismerik József Attila és Illyés Gyula költészetét; egyes költők és írók helyét a magyar irodalomban helytelenül határozzák meg, ez látszik a kiadott antológiák szerkesztésében is stb.) véleményem szerint abból származik, hogy a magyar irodalom népszerűsítése, egyes írók és költők műveinek lefordítása vagy agyonhallgatása – lényegében – egy embertől, a Szovjet Írók Szövetségének magyar konzultánsától, Hidas elvtárstól függött.

A magyar irodalom népszerűsítésével a Szovjetunióban jelenleg 5–6 ember foglalkozik. Ezek az elvtársak többnyire fiatal irodalmárok, akik a magyar irodalom egyes területeit jól ismerik, de mivel fiatal, kezdő kritikusok, irodalmi vitákban szavuknak, véleményüknek kevés súlya van. A Szovjet Írók Szövetsége és más kulturális szervek is a magyar irodalommal kapcsolatos minden problémát, vitás kérdést eddig Hidas elvtárs véleménye alapján döntöttek el.

A magyar irodalommal kapcsolatos problémák és viták eldöntésében – tapasztalatom szerint – Hidas elvtárs véleményének a Szovjetunióban, a Szovjet Írók Szövetségében, a szovjet kulturális lapok és folyóiratok szerkesztőségében eddig nagyobb súlya volt, mint a Magyar Írószövetség vagy a Nagykövetség véleményének. Szerintem ezt nem lehet egyedül Hidas elvtárs széles egyéni kapcsolataival magyarázni. El kell ismerni, hogy Hidas elvtárs téves nézetei ellenére is a Szovjetunióban a magyar irodalom legjobb ismerője. Ezért tudja kézben tartani a magyar irodalommal kapcsolatos összes kérdéseket. Úgy gondolom, hogy a magyar irodalom népszerűsítése érdekében ezt a monopóliumot meg kell szüntetni. Ezt csak úgy tudjuk elérni, ha a magyar irodalommal foglalkozó szovjet elvtársak között több, jó szakember lesz. Véleményem szerint helyes lenne 1956-ban Herskovics elvtársat kéthónapos tanulmányútra, Magyarországra meghívni.

A Szovjet Írók Szövetségében Hidas elvtársnak komoly tekintélye van, nemcsak mint a magyar irodalom népszerűsítőjének, hanem mint költőnek és írónak is. Hidas elvtárs különböző műveit a Szovjetunióban eddig több mint 30 kiadásban, többszázezer példányban adták ki. A *Ficzek úr* című regényének hetedik kiadása a napokban jelent meg 150 ezer példányban. Hidas elvtárs alkotásait a harmincas években a szovjet kritikusok tévesen túlértékelték. Költészetéről mint a »proletárköltészet mintaképéről« beszéltek. Pár jellemző példa:

»Hidas elvtársnak, a magyar proletárköltőnek nemrég megjelent verseskönyve költőink számára példa és tanulság. Íme a proletárköltészet mintaképe...«

*Pravda*, 1930. augusztus 28.

»Hidas Antalnak *A gyarmatok kiáltanak* című verseskönyve a nemzetközi proletárköltészet teljes mértékben kivételes eseményeihez tartozik.«

*Marx[isztko]–leninszkoje Iszkusztvoznanie, 1932, 5–6.*

»...Hidas Antalnak, a magyar kommunista költőnek *Folyik a pör* című verseskönyve a nemzetközi proletáriradalom nagy és kimagasló eseménye. Nem tudom, kit lehet vele egy sorba állítani. Talán csak Majakovszkij jöhet számításba.«

*Leningrád, 1930. augusztus.*

»Hidas Antal Petőfi közvetlen utódja. Ugyanaz az odaadó hűség a szenvedő tömegek iránt, ugyanaz a gyűlölet az úri zsarnoksággal szemben, ugyanaz a kiáltó szózat a nép ellenségeivel való kíméletlen leszámolásra, ugyanaz a lángelkű bizalom abban, hogy a nép boldogságát csak a forradalom harcaiban vívhatja ki – ugyanaz a látnoki tehetség.«

Lunacsarszkij.

Hidas elvtárs költői tekintélye a negyvenes és az ötvenes években csökkent, költészetét már nem tekintik a nemzetközi »proletárköltészet« mintaképének, de a harmincas években szerzett babér még nem hervadt el teljesen. A Szovjet Írók II. kongresszusán röviden méltatott három magyar emigráns író egyike Hidas elvtárs volt. Nevével az elmúlt napokban is találkoztak a szovjet dolgozók. Szeptember 11-én az ismertebb szovjet költők Moszkva könyvkereskedéseiben találkoztak olvasóikkal. A találkozást hirdető plakátokon az ismert szovjet költők nevei között szerepelt Hidas elvtárs neve is. Egyes szovjet irodalmárok, Hidas elvtárs helyét a magyar irodalomban – ha cikkekben nem is, de magánbeszélgetésekben igen – József Attila és Radnóti mellett, sőt néha előtte határozzák meg.

Úgy gondolom, hogy kevés költő van, aki hasonló értékelések hatása alatt nem hinne a tehetségéről és a proletárköltők számára példaképül állított költészetéről szóló kritikáknak.

A gyakorlat azt mutatja, hogy Hidas elvtárs nem kételkedik a fenti értékelések helyességében.

Ezzel a kérdéssel azért foglalkoztam részletesen, mert ha figyelembe vesszük, hogy Hidas elvtárs az általa tárgyilagossáknak hitt kritikák alapján költői hiúságára hallgatva hiszi, hogy költészete a »proletárköltészet mintaképe«, akkor könnyebb megérteni a megsértett, »hazájában agyonhallgatott« költő magatartását. Véleményem szerint csak a fentiek figyelembevételével lehet megérteni a Hidas–József Attila-ellentétet, helyesebben Hidas elvtárs helytelen nézetét József Attiláról. Véleményem szerint Hidas elvtárs József Attila költészetének népszerűsítésétől, igazi értékelésétől költői tekintélyét s a magyar irodalomban általa elképzelt helyét félti. Ha a szovjet olvasók megismerik József Attila igazi nagyságát és jelentőségét, akkor Hidas elvtárs helyét nem Petőfi és Ady mellett fogják megjelölni.

Szerintem helyes lenne, ha a Magyar Írók Szövetsége segítene Hidas elvtársnak és tanítványainak Hidas elvtárs helyét a magyar irodalomban megjelölni. Nem tartom teljesen helyes megoldásnak, amit ezen a téren a Magyar Írók Szövetsége eddig tett, azt, hogy egyszerűen nem vett tudomást Hidas elvtársról mint magyar költőről. Véleményem szerint a *Hét évszázad magyar versei* című gyűjteményben Hidas elvtársnál jelentéktelenebb költők versét is közölték. (Mellékletben felterjeszték néhány Hidas-verset.)

József Attila költészetét a Szovjetunióban még nem ismerik. Eddig csak 14 verse jelent meg oroszul. Meg kell jegyezni, hogy ezek között olyan költemények is vannak, melyek nem tartoznak a költő legszebb versei közé, melyek nem jellemzők József Attila egész költészetére. A *Bánat* és a *Reménytelenül* című költemények vajon miért kerültek a lefordított 14 vers közé? Azért, hogy igazolják Hidas elvtárs megállapítását: »Nem lévén elég mély kapcsolatban a forradalmi népi mozgalommal, József gyakran elveszítette reményét, nem látott kiutat sem maga, sem a magyar nép számára. Ezért találhatók alkotásai között beteges, individualista versek.«

1955. szeptember 24-ig József Attiláról oroszul két helyen jelent meg értékelés, a *Magyar Költészet Antológiájában* és a *Nagy Szovjet Enciklopédiában*. Az egyiket Hidas elvtárs, a másikat felesége, Anna Krasznova írta. Az utóbbi cikkel kapcsolatban felhívom a figyelmet arra, hogy a múlt évben a Nagy Szovjet Enciklopédia szerkesztősége megküldte a Pártközpontnak, több magyar vonatkozású cikktervezettel együtt, annak a cikknek a kefelevonatát is, amelyet József Attiláról kívánt közölni az Enciklopédia. A Pártközpont a cikket kifogásolta, és helyette másikat javasolt. A javaslatot és az észrevételt idejében továbbítottuk az Enciklopédia szerkesztőségének, ennek ellenére az Enciklopédiában a Pártközpont által kifogásolt cikk jelent meg. Érdeklődésünkre az Enciklopédia közölte, hogy a javaslat elkerülte a figyelmüket, ezért utólag elnézésünket kérték, és megígérték, hogy az új kiadásban a cikket korrigálják.

Az Írószövetségnek az utóbbi években több, illetékes szerveink által jóváhagyott javaslatot adtunk át arra vonatkozólag, hogy milyen magyar szépirodalmi műveket adjanak ki a Szovjetunióban. Ezekben a javaslatokban többször szerepelt József Attila válogatott verseinek kiadása, amit az Írószövetség nem vett figyelembe. Ez év tavaszán hasonló javaslatot adtunk át Apletyin elvtársnak, az Írószövetség Külügyi Osztálya vezetőjének. Hangsúlyoztuk, hogy a javaslat legfontosabb pontjának József Attila egykötetes kiadását tartjuk, annál is inkább, mert ez évben lesz születésének ötvenedik évfordulója. Tudtuk, hogy a Szovjet Írók Szövetsége József Attila válogatott műveinek kiadásáról vagy a kiadás visszautasításáról nem a magyar Írószövetség javaslata, hanem Hidas elvtárs véleménye alapján fog dönteni. Beszéltünk Hidas elvtárral. Szerettünk volna megnyerni, mert a magyar irodalom népszerűsítése terén – az indítóokoktól függetlenül ő eddig sokat tett. József Attila költészetének fordítása és népszerűsítése terén is szerettünk volna együttműködni vele. Így egyrészt könnyebb lett volna, mert Hidas elvtársnak sok szovjet költő

barátja van, másrészt a nagykövetség és Hidas elvtárs kapcsolata így nem romlott, hanem javult volna. Hidas elvtárs támogatást ígért egy József Attila egykötetes kiadásához. Később azonban közölte, hogy a kiadás valószínűleg nem fog sikerülni, mert »illetékes szovjet elvtársak ellenállásába ütközik«.

Hidas Antal elvtárs ez év elején kérésünkre megígérte, hogy a József Attila évforduló alkalmából cikket ír és írat a *Lityeraternaja Gazeta*, a *Szovjetszkaja Kultúra* és az *Ogonyok* számára. A fenti lapokban nem jelent meg cikk József Attiláról. A jubileumi napok előtt felajánlottunk a *Lityeraternaja Gazetának* és a *Szovjetszkaja Kultúrának* egy József Attiláról szóló cikket, amit hazulról kaptunk. Különféle okokra – elsősorban túlzásfoltásra – hivatkozva egyik lap sem fogadta el a cikket. József Attiláról születésének 50-ik évfordulója alkalmával csak egyetlen cikk jelent meg a Szovjetunióban. Lembergben Vágó Tibor tollából.

Szovjet ismerőseim közölték, hogy az Írószövetség márciusban úgy döntött – valószínű, Hidas elvtárs véleménye alapján –, hogy nem érdemes megemlékezni József Attila születésének 50-ik évfordulójáról. Az Írószövetség ilyen jellegű döntése után érthető, hogy a szovjet lapok miért nem fogadtak el József Attiláról szóló cikket, vagy ha elfogadták, akkor miért nem közölték. (Hidas elvtárs az *Ogonyok* részére írt egy cikket és küldött egy József Attila fényképet! – az *Ogonyok* a cikket elfogadta, de nem közölte.)

Július 25-én a Kínai Nagykövetségen rendezett filmbemutatón Juhász elvtárs beszélgetett a *Szovjetszkaja Kultúra* és a *Lityeraternaja Gazeta* szerkesztőjével, valamint a Szovjet Írók Szövetsége Külügyi Osztálya vezetőjével. Beszélgetés közben az említett szovjet elvtársak elmondták, hogy tudomásuk szerint József Attila költészetének csak egy része tartozik a proletárköltészethez, alkotásának első szakaszából származó költeményeit kispolgári anarchista hang, az utolsó éveiben írott verseit pedig pesszimizmus jellemzi. Apletyin elvtárs említette, hogy véleménye szerint József Attila pesszimizmusa a forradalmi mozgalommal, a Párttal való kapcsolat hiányából ered. Ez a vélemény azonos Hidas elvtárs József Attiláról alkotott és terjesztett véleményével.

A gyakorlat megmutatta, hogy József Attila költészetének fordítása és népszerűsítése terén Hidas elvtársra nem lehet támaszkodni, sőt József Attila igazi értékelése megköveteli a Hidas elvtárs helytelen nézetei elleni harcot.

József Attila igazi értékelése érdekében az elmúlt hónapokban széles körű propagandamunkát fejtettünk ki. Lefordítottuk Horváth Márton *A munkásosztály költője* című cikkét. Az említett cikket és József Attila 20 versének nyersfordítását Juhász elvtárs átadta a Kulturális Minisztérium Külügyi Osztálya vezetőjének, az *Inosztrannaja Lityeratura* szerkesztőségének, a Szovjet Írók Szövetsége Külügyi osztályvezetőjének és több magyar irodalommal foglalkozó szovjet elvtársnak.

A Kulturális Minisztérium Juhász elvtárssal folytatott beszélgetés után kérte a Szovjet Írók Szövetségét, hogy vizsgálják felül József Attila eddigi szovjet értékelését. Szeptember 30-án a Bartók Béla tiszteletére rendezett fogadáson A. M. Djuzsev, a Kulturális Minisztérium munkatársa közölte, hogy N. E. Tvjerdohlebov, a Szovjetunió kulturális ügyeinek miniszterhelyettese szintén foglalkozik a József Attila-kérdéssel.

Megemlítette, hogy Horváth Márton cikke és József Attila oroszra lefordított versei nagyon megtetszettek Tvjerdohlebov elvtársnak.

Apletyin elvtárs, az Írószövetség Külügyi Osztályának vezetője, Horváth Márton cikkének és József Attila nyersfordításának megismerése után – és Juhász elvtárssal folytatott többszöri beszélgetés hatására – ígérte, hogy az Írószövetség a jövőben konkrét intézkedéseket fog tenni József Attila igazi értékelése és népszerűsítése érdekében, mert az Írószövetség vezetősége látja, hogy eddig helytelen információkat kaptak József Attiláról. Az Írószövetség pár héttel ezelőtt felkérte Herskovics elvtársat – akivel Juhász elvtárs szintén többször beszélgetett a József Attila problémáról, és akinek szintén átadtuk Horváth Márton cikkét –, hogy írjon cikket József Attiláról a *Lityerturnaja Gazeta* számára. Herskovics elvtárs cikke – amely világos cáfolata a József Attiláról alkotott helytelen véleménynek – a Szovjetunióban első lépés József Attila helyes értékelése terén. Herskovics elvtárs jelenleg újabb cikket ír József Attiláról, amelyet szintén *Lityerturnaja Gazeta* fog közölni.

Az *Inosztrannaja Lityeratura* szerkesztősége – melyet Juhász elvtárs szintén meglátogatott – megígérte, hogy a decemberi számukban közölni fogják Horváth Márton cikkét.

Szeptember 29-én a Néphadsereg Napja alkalmából rendezett fogadáson Juhász elvtárs beszélgetett a szovjet Külügyminisztérium magyar referensével, Novikov elvtárssal. Novikov elvtárs elmondotta, hogy a szovjet írók kérésére a budapesti szovjet nagykövetség részletes jelentést írt József Attila magyarországi értékeléséről. Novikov elvtárs közölte, hogy az említett jelentés is felhívta a figyelmet arra, hogy József Attilát, a »legnagyobb magyar proletárváltót« eddig a Szovjetunióban helytelenül értékelték.

Münnich Ferenc

nagykövet”

\* \* \*

A magyar fél egyre-másra újabb és újabb javaslatokkal kísérletezett. 1955 októberében egy bizonyos Mészáros nevű külügyminisztériumi munkatárs indítványozta, hogy a párizsi sajtóirodához hasonlóan a moszkvai nagykövetség is

adjon ki sokszorosítva József Attila-verseket és róla szóló tanulmányokat, s ezeket juttassa el lapokhoz, egyetemekre, főiskolákra stb., így egyengetve az utat egy méltó József Attila-kötet előtt. Előszónak Révai József tanulmányát ajánlotta, amelyet akkor írt a Párizsban megjelenő József Attila-válogatás számára. Nem tudjuk, hogy a javaslat eljutott-e Moszkvába, csak azt tudjuk, hogy nem valósult meg.

A botrányos József Attila-évforduló D. [A.] Polikarpovnak, B. [Sz.] Rjurikovnak és V. Ivanovnak, az SZKP KB kulturális osztálya munkatársainak 1956. január 19-ei jelentésében is szóba került: “1955 áprilisában a Magyar Dolgozók Pártja határozata értelmében ünnepelték József Attilának, a híres magyar proletárváltó születésének 50. évfordulóját. Az évfordulóról az összes népi demokratikus országban szintén megemlékeztek. A mi, az Írószövetség által dezinformált sajtónk, nem hallatta hangját az esemény kapcsán, ami miatt Magyarország megsértődött. Az Írószövetség titkárai, Szurkov és Polevoj elvtárs ma is úgy tekintenek József Attila jubileuma ünneplésére, mint magyar barátaink hibájára.”

Több szempontból is példátlan és döbbenetes a szovjetunióbeli megemlékezés elmaradása. Egyrészt mutatja a diktatúra hihetetlen totalitását. A százötvenmillió országban, központi utasítás hiányában egyetlen cikk jelent meg a jeles évfordulóra. Másrészt példátlan olyan szempontból, hogy egy baráti ország – Magyarország – párthatározatban emlékezett meg a párt hivatalos költőjéről, s a Szovjetunió – semmibe véve a szocialista tábor kulturális téren is kötelező egységét – erről nem vett tudomást. Arról a költőről nem emlékeztek meg, akiről Magyarországon 1950-ben az egyik legrangosabb irodalmi díjat nevezték el, s akiről Darvas József népművelési miniszter egyértelműen fogalmazott: “az ötvenedik születési évforduló a kommunista József Attila, a proletárváltó ébresztése”. Sem Szurkov, sem Polevoj nem tudott magyarul, nem ismerték alaposan a magyar irodalmat, és József Attila költészetének értékével sem voltak tisztában. Szakértők véleményére szorultak. Vajon ki “súgott” nekik a háttérből?

Szurkov is, Polevoj is baráti viszonyt ápolt Hidasékkal. Idézem Hidast: “Vagy talán elfeledhetem valaha is azt az öt szót: »Pártkönyvemmel és fejemmel jótállok érte...«, amit Szurkov tett rólam papírra akkor, amikor ezért az öt szóért könnyen az ő feje, pártkönyve röpülhetett volna?!” Az a hét író, köztük Szurkov és Fagyjev, akik beadvánnyal fordultak az illetékes hatóságokhoz a hat év lágerre ítélt Hidas érdekében, az életét tette kockára. Polevojról Kun Ágnes beszélt nagy hálával: “Én neki (Borisz Polevojnak – B. A.) elsősorban Kun Béla lánya voltam – és a hangsúly nem a lányon, hanem az apján volt. Ezért is segített nekem annyit a nehéz években, ezért óvott Fagyjevvel és Szurkovval együtt minden támadástól és kellemetlenségtől.” Maga Polevoj is hasonló szellemben nyilatkozott. Aligha tévedek tehát, ha felteszem, hogy Szurkov és Polevoj Hidasék “szakvéleményére” hagyatkozott József Attila értékelésében.

Az évfordulós esztendőben a Szovjetunióban majdnem olyan kevés József Attila versfordítás jelent meg, mint cikk. Az *Inosztrannaja Lityeratura* 1955. decemberi, 6. száma négy verset – *Munkások, Falu, Eső, Nyári délután* – közölt D. Szamojlov tolmácsolásában. Sovány eredmény, ha figyelembe vesszük, hogy ez a nagykövetség széles körű propagandájának volt köszönhető. Szamojlov fordításai nyilván Apletyin révén jelentek meg, mert ő tagja volt a folyóirat szerkesztőségének.

József Attila eltérő értékelése állandó téma volt a két ország kulturális vezetőinek tárgyalásain. 1955 végén Illyés Gyula és Király István egyhónapos úton járt a Szovjetunióban. Tolmácsuk, I. V. Szalimon jelentéséből tudjuk, hogy mindketten találkoztak Juhász Péter kulturális attaséval, s megbeszéléseik fő témája a József Attila-kérdés volt. Hazatérte után, 1956 januárjában Király találkozót kezdeményezett V. N. Kelinnel, a Szovjetunió budapesti nagykövetsége kulturális attaséjával. Kelin részletes jelentést készített a találkozóról. Király szóba hozta, hogy a szovjet és a magyar írószövetség eltérően értékeli némely magyar irodalmi problémát, például József Attila munkásságát. Hidas tüntetően csak Illyéssel találkozott, Királlyal nem, de Illyés elejtett szavaiból Király azt szűrte le, hogy “Hidas alapos fejmosást kapott a József Attila költészete értékelésével kapcsolatos pozíciója miatt és Hidas nagyon elégedetlen. S bár voltak hivatalos lépések, hogy ebben a vonatkozásban javítsanak a helyzeten, Hidas azt mondta, hogy a szovjet írók és olvasók nem fogadják el József Attila munkásságát, nem tartják Magyarországot proletárköltőjének.” Király azt is felhozta, hogy a *Magyar költészet antológiájában* – teljesen torz módon – Petőfi után Hidas van a legnagyobb súllyal jelen. Király jól ítélte a fordítói táborokról is. Két tábor van. Az idősebbek vezetője Hidas és Kun Ágnes, a “fiatalok” progresszívak, és közéjük Gromov, Gerskovics és mások tartoznak. A két csoport nincs igazán jó viszonyban, s korántsem a fordítás elvi kérdései vezérik őket. (Évtizedekkel később Gerskovics “hidasistáknak” és “antihidasistáknak” nevezte a két, szerinte ösztönösen szerveződött szekértábort.) Király szerint Hidas befolyásáról tanúskodik az is, hogy bár lefordították, nem adják ki Illyés Petőfi-könyvét, nehogy rontsa Hidas Petőfiről írott, jóval gyengébb művének a megítélését. Mellesleg, miután Hidas visszatért Magyarországra, felmelegítette diákkori ismeretségüket, és szoros baráti kapcsolatot alakított ki Illyéssel.

## AZ 1958-AS GERSKOVICS-FÉLE JÓZSEF ATTILA-KÖTET

1956. január végén a moszkvai nagykövetség táviratban jelentette Budapestnek, hogy a Szovjetunióban 1956-ban végre kiadják a várva-várt József Attila-kötetet. Bár ez nem sok jóval kecsegtetett, mert mindössze 3000–3500 sorból állt volna, “de azért már ez is valami, sőt rendkívüli jelentőséggel bír a magyar irodalom szovjetunióbeli helyes propagandája terén”. Az előzetes elképzelés az volt, hogy a Kulturális Kapcsolatok Intézete és a Népművelési Minisztérium javaslatot készít,

mely versek kerüljenek a kötetbe, előszóként pedig Gerskovicsnak a Szovjetunió Világirodalmi Intézete megrendelésére írt egyik tanulmánya jött szóba. A Külügyminisztérium 1956. február 9-ei jelentése szerint a tanulmány – néhány túlzó megállapítását leszámítva – jó, időszerű, s ráadásul ez lesz a szovjet sajtóban az első, József Attila emlékéhez méltó értékelés. Maráz László a Külügyminisztérium osztályvezetője is nagy reményeket fűzött Gerskovics dolgozatához: “...Hidas Antal sokszor kimondott, kinyomtatott állításaival és rosszindulatú magyarázkodásaival ellentétben aláhúzza és a költő művei által nyújtott tények alapján bebizonyítja, hogy József Attila költészetében már költői munkássága első periódusában is (a húszas években), a saját eredeti művészi forma keresésének az időszakában is nem a formalizmus és nem az eszmei ingadozás, hanem a mindjobban kikristályosodó eszmei szilárdság a jellemző. [...] Éppen József Attila harcos, forradalmi költészete mindennél ékebben bizonyítja azt, hogy Hidas Antalnak nincs igaza akkor, amikor azt állítja, hogy a magyar proletárköltészet nem Magyarországon, hanem az emigrációban, a külföldön élő és a forradalmi mozgalomhoz csatlakozó költők műveiben vert gyökeret.” Korai volt azonban az öröm, mert 1956-ban mindössze Horváth Márton fent említett cikke látott napvilágot, s mellette illusztrációként József Attila két verse: a *Végül* Leonyid Martinov, a *Mama* pedig Mihail Matuszovszkij fordításában.

A magyar kulturális vezetés magánkezdeményezésnek álcázott akcióra szánta el magát. Waldapfel József, a befolyásos, kommunista Waldapfel-család tagja, akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár, az 1952-es József Attila szövegkritikai kiadásának egyik előkészítője, 1956 márciusa végén turistaként Moszkvába utazott. Hajdani tanítványa, Juhász Péter kulturális attasé “véletlenül” felkereste szállodájában, és felajánlotta neki, hogy tartson előadást József Attiláról a magyar költészet iránt érdeklődő szovjet irodalomárokknak. Moszkvai nagykövetünk, az egyébként pártutasításokra váró és azokat vakon teljesítő Münnich Ferenc kapva-kapott a “véletlen” lehetőségen, és március 31-én a Prága étterembe hívták az érdekelteket. S itt figyeljünk a részletekre: Waldapfel nem a követségen adott elő, hanem Moszkva egyik legelegánsabb éttermében! Az esten megjelent Hidas és Kun Ágnes is, akiknek – mint hazatérte után a *Szabad Népbe* írt cikkében Waldapfel fogalmazott – “igen nagy érdemeik vannak a magyar irodalom szovjetunióbeli népszerűsítése s a magyar irodalommal foglalkozó fiatalok nevelése körül, de akiknek elfoglaltsága nem kis részben akadályozta idáig József Attila elismerését a szovjet irodalomban”. Eddig csak a színpalak mögött fedték meg Hidasékat, ám ezúttal Waldapfel – először és elsőként – kertelés nélkül ország-világ előtt is kimondta, amiről pletykák keringtek. Ez arról tanúskodik, hogy Hidasék túlfeszítették a húrt, magukra haragították magyarországi elvtársaikat. Az előadást a magyar irodalommal foglalkozó szinte összes szovjet szakember meghallgatta: A. Bezimenszkij, Sz. Kirszanov, L. Martinov költők; I. Mirimszkij, M. Zenkjevics, F. Szamojlov műfordítók; a *Novij Mir* és a *Szovjetszkaja Kultúra* szerkesztői; A. Gerskovics, O. V. Gromov, I. V. Szalimon, Malihina, O. Rosszijanov, Ju. Sismonyin a magyar irodalom kiváló ismerői és fordítói. A rendezvény rangját emelte, hogy jelen volt a kulturális minisztérium külügyi osztályának vezetője,

valamint a már többször említett Apletyin is. Waldapfel előadásának célja a meggyőzés volt, ezért nem fukarkodott József Attila dicséretével: “a proletariátusnak világviszonylatban is egyik legnagyobb, ha ugyan nem a legnagyobb költője”. Waldapfel céljának s a helyszínek megfelelően József Attila költészetének szocialista vonásait emelte ki, de nem titkolta el időnkénti pesszimizmusát sem. Előadása végén kerekén kimondta, mi vezette: “világirodalmi helyének elfoglalása felé a legfőbb út a szovjet irodalmon, a mi nagy költőnknek a szovjet költők és műfordítók által való megismerésen át vezet. Örülnék, ha az itt elmondott néhány szó elősegítené ennek megvalósulását.” Münnich sem beszélt mellé, bevallotta, hogy az összejövétel célja egy méltó orosz nyelvű József Attila-antológia előkészítése. Waldapfel minden jelenlevőről elismerően szólt, de Gerskovicsról valósággal dicshimnuszot zengett, majd hozzáfűzte, hogy József Attiláról igen érdekes, nagyobb tanulmánya van készen. (Talán ez lett az 1958-as kötet előszava.) Végül arra is fény derült, hogy miért dicsérte Gerskovicsot: vele már a leendő orosz nyelvű József Attila-kötetbe kerülő versekről tárgyalt. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk: a magyar pártvezetés ekkor döntötte el, hogy Hidasékat megkerülve, Gerskovicsra bízta az orosz nyelvű József Attila-kötet kiadásának munkálatait. Waldapfelnek a széles olvasóközönségnek szánt *Szabad Nép*ben megjelent cikkéből nem, de a kevesekhez eljutó, tanulmánykötetben publikált bővebb változatából arról is értesülünk, hogy igen feszült hangulatban vált el Hidaséktól. A moszkvai előadásról nemcsak a *Szabad Nép*, hanem az *Irodalmi Újság* is hírt adott. Az utóbbi cikke is politikai nyomásgyakorlás céljából íródott, azt bizonygatja, hogy az “orosz nyelvű József Attila-kötet előkészítése a magyar költészet néhány lelkes és hozzáértő szovjet barátja jóvoltából rövidesen eljut a megvalósuláshoz”.

József Attila oroszra fordított verseit idehaza azért is várták egyre türelmetlenebbül, mert 1957 végére a költő újra fegyver lett az ideológusok, politikusok kezében. Halálának huszadik évfordulóján, 1957 decemberében Marosán György elmarasztalta a szellem embereit, mert többet beszélnek Kosztolányiról és Babitsról, mint József Attiláról. 1958 januárjában pedig Mesterházi Lajos éles hangú cikkben fejtette ki, hogy a kortársi irodalom fővonala nem a népi írók, hanem a prózában Nagy Lajos, a költészetben pedig József Attila.

Az áhított orosz nyelvű József Attila-kötet felé vezető úton szerény állomás volt N. Tyihomirova cikke. A kötelező penzumokat teljesítve vázolta föl a költő életútját: forradalmi proletárköltő, aki legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy a kommunista pártnak segítsen a harcban, költészetének főszereplője a munkásosztály. Hosszas előkészítés után rátért a kényes kérdésre is: baloldali szektások kizárták a pártból. A cikkbe számos hiba csúszott – Horger Antal fel sem vette a költőt az egyetemre, a Mamát átkeresztelte Pócze Barbarára (a Borbála és a Barbara név egyébként azonos töből származik), a költőt a tényleges időpontnál két évvel korábban léptette be a kommunista pártba –, de ezekre még könnyedén fátylat lehetne borítani. Az igazán megdöbbenő az, hogy a szerző József Attila

ürügyén 1956-ra zúdított szitokáradatot: a “fasiszta, ellenforradalmi elemek” elvetemültségére jellemző, hogy meggyalázták a költő emlékművét.

Az első orosz nyelvű, 130 verset tartalmazó József Attila-kötet végül 1958-ban látott napvilágot, s Gerskovics csapata jegyezte. A verseket V. Bajkov, B. Geiger és A. Gerskovics válogatta, az előszót Gerskovics írta, a fordításokat B. Geiger és A. Golemba lektorálta. A kötet fogadtatása visszafogott és egyöntetű volt. Kulcsár István – ekkor már a Magyar Rádió moszkvai tudósítója – szerint, míg a többi magyar klasszikusnak, Petőfinek, Vörösmartynak, Mikszáthnak számos művét lefordították oroszra, József Attilának hibás, szektás nézetek és *más okok* (kiemelés – B. A.) miatt “nem volt szerencséje”. A válogatás egyoldalú, a kötet harmadát a fiatalkori, 1922–1924 közötti versek foglalják el, s hiányoznak olyan nagy versek, mint például a *Tiszta szívvel*, az *Óda*, az *Eszmélet*, a *Kései sirató*, a *Dunánál*, a *Nagyon fáj*, a *Hazám*. A fordítások “nagyobbik része ugyan sikerült, de kiválónak aligha mondható”. Reméli, hogy a jövőben “teljesebb kötet is lát még napvilágot, melyben a legkiválóbb szovjet költők és műfordítók húrján pendül meg majd József Attila hangja”. A többi recenzens szinte szóról szóra ugyanígy látta a kötet erényeit és hibáit, de mindegyiküknek volt valami egyéni meglátása is. Szőke György a fentieket azzal egészítette ki, hogy József Attila mostoha fogadtatásáért az *Antológián* és a *Nagy Szovjet Enciklopédia* 19. kötetén kívül L. A. Lippai *Borba za socializticseszkij realizm v vengerszkoj lityerature poszle osvobozszenija sztrani* (Moszkva, 1954) című disszertációját is kárhoztatta, amely szerint József Attila “dekadenciával erősen fertőzött” író. E. Fehér Pál dicséri Martinov fordításait, valamint Gerskovics előszavát, bár ennek összegzése – hogy ti. “József Attila költői öröksége nem egyértelmű” – vitatható. Radó György olyan optimista és derűs, mint a korabeli pártsajtó. Szerinte a szovjet olvasó már ismeri József Attila nevét, mert 1950-ben egy nagy példányszámú ifjúsági lap közölte a *Buza* című versét, valamint a *Zvezda*, a *Néva* és az *Inosztrannaja Lityeratura* is közölt egy csokrot a verseiből. Ő a Hidas-féle *Antológiával* is elégedett. Megszólalt Waldapfel József is. Meglepőnek tartja a kései, nagy versek kihagyását. Bár a fordítások között vannak szinte tökéletesnek mondhatók, bőven akad súlyos félreértés is. A hiányosságok egyik oka az, hogy a fordítások azoknak a fiataloknak a munkája, akik a “magyar nyelv többé-kevésbé tökéletes birtokában foglalkoznak néhány év óta a magyar irodalom fordításával”. Mégis, “a most megjelent kötet sokkal jobb a hírénel” – mondja. Érthető, hogy Waldapfel elnézőbben nyilatkozott a kötet színvonaláról, hiszen ő nem csupán moszkvai “turistaútján” bábáskodott a születésénél. Egy korabeli újsághír szerint, bár a nyersfordítások többsége a moszkvai Bjelocerkovszkaja munkája, egy részük a budapesti egyetemről, Waldapfel környezetéből származik. Gerskovics szerint is, a kötet megjelenésében Münnich Ferencen és Juhász Péteren kívül, nagy érdemei vannak Waldapfelnek, aki moszkvai előadásával kedvező hangulatot teremtett József Attila körül, s szétozlatta a betegességéről, dekadenciájáról terjesztett véleményeket.

Gerskovicsék nyilván ideológiai óvatosságból hagyták ki a nagy verseket, de egy esetben bizonyíthatóan nem őket terheli ezért a felelősség. A kötet 1926–1937

között évekre tagolja József Attila munkásságát, s az esztendőket egy-egy, abban az évben írott vershez készült illusztráció választja el egymástól. 1936-ot – a 179. lapon – szemmel láthatóan *A Dunánál* illusztrációja indítja, de maga a költemény hiányzik. A rejtélyt Waldapfel József fejtette meg: “Úgy tudom, hogy legalábbis ennek a versnek a kihagyásában ugyanazok elfogultságának volt része, akik a Nagy Szovjet Enciklopédia József Attiláról szóló cikkének torzításaiért felelősek. Az »Árpád és Zalán, Verböczy (sic!) és Dózsa« szavakban az osztálybéke hirdetését látják, s ezért ítélik el a gyűlölködő nacionalizmus ellen írt nagyszerű verset.” Igen, újra Hidasék tettek keresztbe! (Hidas osztálygyűlölete már-már beteges mértékű volt. Illyés Gyula *Dózsa György* drámája kapcsán írta hajdani iskolatársának 1956-ban Moszkvából: “...olvasom a *Dózsa* körüli vitákat. Talán mondanom sem kell, hogy neked a Zápolyák megítélésében teljesen igazad van. Szomorú, hogy Petőfi: »még Mátyást se válaszd hősnek«, Ady: »Ülj törvényt, Werböczy« (sic!), március 15, 18, 21 után erről még vitázni kell. [...] S ezt a mocskot róluk a századok nem tisztítják le, nem fakítják ki; minél távolabb leszünk tőle – s ez a vigaszom! – annál sötétebbé, annál undorítóbbá válik.”)

Gerskovics is reálisan ítélte meg a kötetet: “vannak hiányosságai, de az a fő, hogy ezzel kezdetét vette József Attila szovjetunióbeli népszerűsítése”.

József Attila szovjetunióbeli megismertetéséért harcolók egyik szeme sírt, a másik nevetett: mindenki – maga Gerskovics is – egy újabb, jobb kötetre készült: “Tervezzük, hogy a közeljövőben megjelentetjük a nagy magyar proletárköltő műveinek egy újabb, második, kiegészített kiadását a legnevesebb orosz költők és műfordítók közreműködésével. Az új József Attila-gyűjtemény összeállításában részt vesz a nemrég Magyarországon járt Leonyid Szoboljev író is.” Szoboljevnek, a Szovjet Írók Szövetségén belül alakult OSZSZSZK Írószövetsége elnökének szívügye volt a magyar kultúra. E vonzalom kialakításában nagy érdeme van Németh Lászlónak, aki műveltségével lenyűgözte orosz kollégáját. Végül Szoboljev nem kapcsolódott be a munkába, de Gerskovics nem beszélt a levegőbe. 1959 májusában, fél évvel a fenti nyilatkozata előtt, a Szovjet Írók Szövetsége III. kongresszusára érkezett magyar írók jelenlétében Szoboljev ekként nyilatkozott Adyról és József Attiláról: “Kiváló költők, lenyűgözően eredeti egyéniségek. Ígérjük meg magyar barátainknak, hogy hamarosan méltó helyükre állítjuk őket a szovjet olvasók irodalmi tudatában. Szükséges, hogy a legkiválóbb műfordítók bevonásával, terjedelmes válogatásban jelenjenek meg Ady és József Attila versei...”

## AZ 1962-ES JÓZSEF ATTILA-KÖTET

Az 1958-as József Attila-kötet megjelenése után Fehér János, a moszkvai nagykövetség munkatársa 1959. január 12-ei jelentésében így értékelte a helyzetet: “Tekintettel arra, hogy József Attila orosz nyelvű kiadását egy időben Hidas bizonyos értelemben akadályozta, a Herskovics (sic!) csoport ezt felhasználta arra,

hogy Hidas »hegemóniáját« megtörjék. A József Attilával kapcsolatos kérdések bizonyos mértékig a Nagykövetséget is meglepítették, és ennek alapján, miközben minden támogatást igyekezett megadni a Herskovics csoportnak, jóformán minden kapcsolatot megszakított Hidassal és ezen keresztül a szovjet irodalom reprezentatív képviselőivel is. Ezen állapot megszüntetésének szükségességére a logikai következtetéseken kívül különböző gyakorlati kérdések is rádőbentettek bennünket. Ilyenek voltak pl. az, hogy Hidas lényegesen revidálta József Attilával kapcsolatos állásfoglalását; ma ugyanis azt vallja, hogy ő mindig nagy szerepet tulajdonított József Attilának, és mindent el fog követni, hogy a közeljövőben a nagy költők fordításában is megjelenjen József Attila.” Meg kellett nyerni a jeles szovjet költők bizalmát, ezért a nagykövetség javasolta, hogy Iszakovszkijt, Martinovot, Marsakot, Tyihonovot, Csukovszkijt, Leviket, Szurkovot, Szamojlovot, Zvjagincevát, valamint Hidas Antalt és Kun Ágneszt részesítsék kormánykitüntetésben.

Egyelőre nem tudjuk, hogy Hidas önszántából vagy önérből változtatott nézetein, de 1959 áprilisában Moszkvában – fél évvel a Magyarországra való rég óhajtott visszatérése előtt, esetleg azt elősegítendő – azt nyilatkozta: “szeretnék [...] József Attila verseinek egy magasabb művészi színvonalon fordított, teljesebb válogatását kiadni”. Hidast és költőbarátait azért sem lehetett mellőzni, mert hamarosan kiderült, hogy Gerskovics is rendkívül elfogult. Móricz szovjet kiadását például csak azért akadályozta, mert az Hidasnak és Kun Ágnesnek szívügye volt.

A magyar kulturális politika irányítóinak helyzetét megkönnyítette, hogy az addig kerékkötő Hidas és Kun Ágnes 1959 őszén Magyarországra költözött, s fegyelmezett párttagokhoz illően, immár a magyar párt József Attila-felfogását fogadták el. Hidas letette a fegyvert, József Attila győzött. Végül is miért utálta oly mérhetetlenül József Attilát a térdre kényszerített Hidas? Kun Ágnesnek igaza van, legkevésbé a Szántó Judittal folytatott viszonya miatt. Hidas gyűlöletét a költői féltékenység szította. Hiú ember volt, elhitte Lunacsarszkij és mások idézett dicshimnuszait, saját magát tartotta a legnagyobb magyar proletárköltőnek. Úgy érezte, munkásmozgalmi múltja, párt iránti hűsége, családi kapcsolatai, ideológiailag elkötelezett költészete feljogosítják arra, hogy 1945 után a magyar irodalom fő vonalába, Petőfi és Ady mellé kerüljön harmadiknak. Itthon ez irányú reménye végleg szertefoszlott, szembesült a keserű valósággal, és elismerte vereségét.

1961 márciusa közepén a Magyar Írók Szövetségének küldöttsége – Diószegi András és Tatay Sándor – Darvas József elnök vezetésével a Szovjetunióba utazott. Darvas megállapodott a szovjetekkel, hogy 1962 elején kiadják József Attila válogatott verseskötetét. E célból Szimonov vezetésével előkészítő bizottságot hoznak létre, amelynek magyar részről Kun Ágnes lesz a tagja, s a kötet előszavát Szimonov írja. A második orosz nyelvű József Attila-válogatás körül tehát immár a Hidas-házaspár tüsténkedett. Kun Ágnes nyilatkozatából persze nem derül ki, hogy korábban éppen ők gáncsokodtak: “1958-ban látott napvilágot körülbelül 90

költeményének új fordítása – ez a kötet azonban legfeljebb sejtetni engedte József Attila poézisének lényegét, igazi tulajdonságait... Rögtön ekkor felvetődött bennem a gondolat, hogy méltóbb köntösben, nagy költők közreműködésével kellene József Attilát az orosz közönségnek bemutatni. Tulajdonképpen ekkor kezdődött a munka...”

Oláh Józsefnek, a moszkvai nagykövetség kulturális attaséjának jelentéséből tudjuk, hogy Darvas és két társa járt Grúziában és Örményországban is, és megállapodott József Attila verseinek ottani kiadásáról. A magyar küldöttség a két moszkvai fordítótábor ellenségeskedéséből a Szovjet Írók Szövetségében tett látogatásakor kapott ízelítőt. Lejbutyin, Szalimon és Neumark után felszólt Gerskovics, és élesen bírálta Hidast, mert ő “akadályozta éveken át József Attila verseinek megjelentetését, Hidas és a Goszlit könyvkiadó felelős a fordítás halogatásáért és azért, hogy a szovjet közönség sokáig nem értesült József Attila létezéséről, és nem ismerkedhetett meg költészetével.” Gerskovics bizonyára azért támadt éppen akkor nyilvánosan Hidasra, mert értesülhetett róla, hogy a tervezett új kötet előkészítő bizottságába magyar részről Kun Ágnes került, s a kötet “Hidasék kiadójánál”, a Goszlitizdatnál fog megjelenni. Gerskovics rádöbrent, hogy Hidasék visszavágtak, ő és csapata 1958-ban pirruszi győzelmet aratott, s kimaradnak az új, bővebb József Attila-kötet körüli munkálatokból.

1961. augusztus 28-án Darvas József levelet írt K. M. Szimonovnak, amelyben kifejtette: nagyon örvend a Goszlitizdatnál 1962-ben megjelenő kötetnek, s reméli, hogy “József Attila válogatott verseinek nem egészen szerencsés kötete után az olvasó végre megismerkedhet a nagy költő igazi költészetével”. Darvas hivatalos levélben is felkérte Szimonovot előszóírássra. Az ügy kényes voltát és súlyát mutatja, hogy Darvasék éppen Szimonovot igyekeztek megnyerni. Nála befolyásosabb, tekintélyesebb irodalmár aligha akadtt ezekben az években a Szovjetunióban: 1952 és 1956 között az SZKP KB póttagja, 1946 és 1950, 1954 és 1958 között a *Novij Mir*, 1950 és 1954 között a *Lityeraturnoj Gazeta* főszerkesztője volt. 1950-ig hatszor kapott Állami-díjat.

1961. április 11-én, József Attila születésnapján, az Irodalmárok Központi Házában, a magyar nagykövetség kezdeményezésére ünnepséget rendeztek. Az estet fontos személy, Alekszej Szurkov, az Írószövetség titkára, a Külügyi Osztály vezetője nyitotta meg. Ugyanaz a Szurkov, aki 1955-ben Hidas sugalmazására hibának tartotta a József Attila évforduló magyarországi megünneplését. A szocialista országok kulturális életében nem volt ritka az ilyen látványos “eszmei fejlődés”. Oláh József előadása után a szovjet műfordítók – Martinov, Alekszandrova, Razumovszkij, Golemba, Iljina – a saját, Szurkov pedig a jelenlevő M. V. Iszakovszkij fordítását olvasta fel. Már önmagában Iszakovszkij, a népszerű költő jelenléte is jelzi az est rangját. Ő írta a *Katyusa*, a híres háborús dal szövegét. Az ünnepségen megjelent a sokak szerint érdemtelenül felkapott Jevgenyij Jevtusenko is, akit Oláh József és több más hivatalos magyar személy körberajongott. Idézem a követségi tanácsost: “Ismét szóba került, hogy

vállalkoznia kellene József Attila verseinek fordítására. Jevtusenko kedvet mutat hozzá. Az ügyön sokat mozdítana, ha eljutna Magyarországra. Ismét javasoljuk, illetékeseink vizsgálják meg Jevtusenko magyarországi meghívásának lehetőségét.” Jevtusenkóra szerfölött jellemző ez az eset. A Szovjetunióban 1932-ben vezették be a személyi igazolványt, de a kolhozparasztok nem kaptak, s így ők nem hagyhatták el szabadon a falujukat. Ez a helyzet még az 1970-es években is fennállott. Ennek ellenére Jevtusenko a legkisebb morális gátlás nélkül gyakran kérkedett vele, hogy a világ hány országában járt. (1998-as emlékirataiban 94-nél tartott.) 1952-ben megjelent első verseskötete oly bensőséges, személyes hangon istenítette Sztálint, hogy felvették a Szovjet Írók Szövetségébe anélkül, hogy tagjelölt lett volna, sőt érettségi nélkül a Gorkij Irodalmi Főiskolára is. 1962-re Jevtusenko már Sztálin legfőbb pocskondiázói közé küzdötte föl magát, s mára az is bebizonyosodott róla, hogy a KGB-nek dolgozott. A Kulturális Kapcsolatok Intézete május 19-én válaszolt a moszkvai nagykövetség indítványára: pénzügyi nehézségek miatt nem tudják meghívni Jevtusenkót.

Gerskovics nem nyugodott bele, hogy Hidasék fölébe kerekedtek. A Goszlitnál nem volt esélye, ezért máshol próbálkozott. 1961 májusában Oláh József – nyilván Gerskovics sugallatára – fölvetette, hogy az *Ogonyok* című hetilap mellékleteként megjelenő népszerű könyvsorozatban, egy költő – Jevtusenko – tolmácsolásában jelentessék meg József Attila verseit. Igaz, hogy a kötet mindössze 1000 verssor terjedelmű lehet, de a 200–300000-es példányszám miatt érdemes szorgalmazni a kiadást. Ez valószínűleg előmozdítaná a Goszlitnál tervbe vett József Attila-kötet kiadását is. Az ötlet nagyon tetszett a lap főszerkesztő-helyettesének.

1961 nyarán Aczél György levelet írt A. Kuznyecov szovjet kulturális miniszterhelyettesnek, s ebben már tényként kezelte, hogy a költő halálának 25. évfordulóján a Goszlitizdat József Attila-kötetet ad ki. Felsorolta a szovjet költő-fordítókat, valamint magyar részről Hidas Antalt és Kun Ágnest, akik a nyersfordítást készítik. Az eredményes munka érdekében Aczél biztosítani akarta a költőknek a magyar nyelvű környezetet, s ezért Martinovot, Csukovszkijt, Szamojlovot és Kirszanovot meghívta Magyarországra. A levelet intézkedés végett Kuznyecov 1961. november 23-án továbbította A. Szurkovnak, s ő, illetve az Írószövetség teljesítették a kérést. 1962-ben, az új József Attila-kötet megjelenésekor, D. Szamojlov elmondta, hogy a fent említett költők egy hónapig járták a József Attilához köthető helyeket, és soha nem dolgoztak olyan gyümölcsözően a fordításokon, mint éppen azokban a Magyarországon eltöltött napokban.

A Goszlitizdatnál a terjedelem okozott fejtörést. Darvas József és mások is azt kérték, hogy a kötet vaskos legyen, s a kiadó eleget téve kívánságuknak, 12 ívet tervezett, de a Magyar Írók Szövetsége és a Kiadói Főigazgatóság által fordításra ajánlott versek csak 8–8,5 ívre rúgtak. Malihina, a kötet szerkesztője a válogatást jónak tartotta, de célszerűnek látta a rendelkezésre bocsátott terjedelem kihasználását.

A másik szálon is folytatódott a szervezés. Az Ogonyok végül “csak” 120000 példányban, két ív terjedelemben jelentetett volna meg mintegy harminc verset a régebbi fordítások közül. A kötetel Gerskovics – a szerkesztő – szerette volna megelőzni Kun Ágneseket. Ezt a tervet Magyarországon nem fogadták örömmel, mert az 1958-as Gerskovics-féle József Attila-kötet szakmai színvonalával senki sem volt elégedett, az Ogonyok pedig éppen ennek a karcsúbb változatával rukkolt volna ki. 1962 tavaszán Aczél György arra kérte az Ogonyokat, hogy a Goszlitizdat számára készült új fordításokat vegye át, a kötet szerkesztését pedig bízza Kun Ágnesre. A lap az új fordításokat hajlandó lett volna átvenni, de Kun Ágnes semmi szín alatt sem, hiszen a háttérből Gerskovics mozgatta a szálakat. Az Ogonyok és a Goszlitizdat közötti rivalizálás és versenyfutás ügye Ilku Pál művelődési miniszterig jutott. Ilku azt kérte a moszkvai követségtől, járjon közbe, hogy a hetilap halassza el verseskötetének kiadását, amíg a Goszlitizdaté meg nem jelenik. Az Ogonyok vesztésre állt, s legalább szeretett volna garanciát kapni, hogy hozzájut az új fordításokhoz. A szovjet törvények szerint ugyanis a Goszlitnek négy évig joga volt megakadályozni az általa megjelentetett versek újabb közzétételét. A hetilap kompromisszummal próbálta menteni a menthetőt. Azt javasolta, hogy Gerskovics szerepeljen a kötet összeállítójaként, Kun Ágnes legyen a szerkesztője, s jelenjen meg a Goszlitizdatéval egy időben. Kun Ágnes azonban hajthatatlan volt, Gerskoviccsal semmi szín alatt nem volt hajlandó együttműködni. Kikötötte, hogy az Ogonyok-féle kötet csak a Goszlitizdaté után jelenhet meg, a fordítások átadásához pedig csak akkor járul hozzá, ha a hetilap őrá bízta a szerkesztést. Az ügy diplomáciai bonyodalmat keltett.

Oláh József beszélt az Ogonyok főszerkesztő-helyetteseivel, s 1962. május 16-ai feljegyzésében Ilku Pál kérésének és Kun Ágnes konokságának lehetséges következményeit latolgatta: 1. az Ogonyok nem vár, hanem saját szerkesztésében megjelenteti a saját József Attila-kötetét. Az 1958-as kötetből átveszi a fordításokat, mert azokkal elégedett, hiszen csupán a magyar fél kívánsága volt, hogy új fordításokat jelentessen meg. 2. A hetilap “elhalasztja a kötet kiadását, ám mivel esetleg Kun elvtársnőt nem fogadja el szerkesztőnek, a Goszlit később sem adja majd át a verseket. [...] Vagyis az Ogonyoknál esetleg semmiféle kiadvány nem jelenik meg.” 3. “Mindezekből viszont következik, hogy a Nagykövetség kompromittálja magát az Ogonyok kiadó és a Szovjet Magyar Társaság (sic!) előtt (az SZMBT irodalmi szekciója védnökséget vállalt a kötet felett, Gerskovics a szekció titkára). A köv.[etkező] helyzet áll ugyanis elő: a Nagykövetség javasolta egy kiadvány megjelentetését, utána kéri a mű megjelentetésének elhalasztását, végül a fennálló rendelkezéseknek megfelelően (4 évre szóló kiadói jog érvényesítése) az Ogonyok nem jelentetheti meg a verseket. A Nagyköv.[etség] ilyen szereplése az Ogonyoknál nyilván visszatetszést szül.”

Az MSZBT irodalmi szekciójáról így összegzi véleményét Oláh: “Majdnem minden magyar fordító tagja a szekciónak. Azzal, hogy a Nagykövetség az Ogonyok kiadványának megjelentetését elhalasztja, sőt esetleg igényeket támaszt a szerkesztő személyét illetően, taszítja magától ezeket a fordítókat. Márpedig a

Nagykövetség feladata, hogy a magyar irodalom valamennyi ismertebb fordítójával jó viszonyt tartson fenn, támogassa munkáját, egészében támogassa a szekció munkáját, s ezt akkor is meg kell tennie, ha a szekció egyik-másik fordítójának, köztük Gerskovics kvalitásával esetleg nincs egészen megelégedve.” Oláh szerint Kun Ágnesnek igaza van abban, hogy a hetilap kötetének a legjobb versfordításokat kellene tartalmaznia, s ezt főképpen úgy lehetne biztosítani, ha a Goszlitnál megjelenő válogatásból vennék át a verseket. Oláh szerint a hetilap igen messzire ment el kompromisszumos javaslatával, hogy az ő kötetük szerkesztője is legyen Kun Ágnes, Gerskovics pedig szerepeljen összeállítóként. Oláh azt is elismeri, Kun Ágnesnek abban is igaza van, hogy Gerskovics neve illetéktelenül szerepelne a kiadványon, hisz ez esetben egyszerű technikai művelet a versek újrakiadása, illetve átvétele az Ogonyok kötetébe, de a körülmények ezt mégis megkövetelik, mert az “Ogonyok szerkesztőségének kínos lenne most kiadni Gerskovics útját, de még ha meg is tenné, Gerskovics és az MSZBT irodalmi szekciója ezt feltétlenül úgy fogná fel, hogy mindez a Nagykövetség – illetve a magyar szervek – kívánságainak megfelelően történt.”

Budapesten, a Külügyminisztérium Rózsa Irén által vezetett osztályán készült jelentés szerint a magyar külügy belehajszolja a nagykövetséget, hogy szokatlan módon beavatkozzon a szovjet kiadók hatáskörébe tartozó kérdésekbe. Az ügy kulcsszereplőjéről, Kun Ágnesről ezt írta: “nagyon sokat tett és tesz népünk kultúrájának Szovjetunióban történő terjesztéséért, fenti eljárása révén sokat ártott ennek az ügynek. Nagykövetségünk ebben a kérdésben többször tett észrevételezést. Ezeket az észrevételeket tartalmazó jelentést megküldtük Aczél elvtársnak. Azonban e jelentésre nem kaptunk választ.”

A rég várt eseményre 1962. november 15-én Moszkvában, az Írók Háza nagytermében került sor. Az Írószövetség, a Kulturális Minisztérium és a Szovjet–Magyar Baráti Társaság közreműködésével nagyszabású esten mutatták be az új, 5000 példányban megjelent orosz nyelvű József Attila-kötetet. Az estet L. Szoboljev nyitotta meg, s kiemelte azt a “hasonlóságot, amely Majakovszkij és József Attila életművében és egyéni sorsában is felfedezhető.” Ezután Szamojlov olvasta fel a kötethez írt előszavát. A fordítók – L. Martinov, Nyikolaj Csukovszkij, Szamojlov, Szemjon Kirszanov, M. Aliger, V. Levik, V. Korcsagin, V. Kornyilov, E. Rejn, M. Iszakovszkij – fordításaikból adtak ízelítőt. A munka oroszánrészét Martinov vállalta magára, a verseknek csaknem a fele az ő átköltése. A szerkesztés Kun Ágnes, a válogatás és az életrajzi tájékoztató Szabolcsi Miklós munkája. Mivel 1962-re árnyaltabbá vált a József Attila-kép, a kései “peszszimista” versek is bekerülhettek a könyvbe. A csapat gondos munkát végzett. Nemcsak a szovjet költők dolgoztak nálunk egy hónapig, hanem Kun Ágnes kétszer is hosszabb időt töltött Moszkvában. A kész fordításokat pedig a szerkesztőn kívül még egy kéttagú bizottság, Martinov és Szurkov is átnézte.

Az esten mintegy 900–1000 vettek részt, az árusításra szánt 400 kötet mind elfogyott. Az estet koncert zárta, amelyen csak magyar zeneszerzők, Liszt, Bartók, Kodály művei és népdalok csendültek fel.

A kötetet elismerően fogadta a kritika. Lator László, a hivatalos ízlés előtti hajbókolással semmiképpen sem vádolható jeles költő és műfordító szerint “az új orosz József Attila-kötet – Szabolcsi Miklós válogatása – minden külföldön megjelent antológiánál teljesebb és hitelesebb képet ad a költő életművéről”. A jutalom sem maradt el. A munka dandárját végző L. Martinov 1962-ben megkapta a Magyar Pen Club emlékérmét, Hidas pedig ugyanebben az esztendőben Kossuth-díjjal tüntették ki.

Közvetlenül az orosz nyelvű kötet megjelenése után Hidas cikket írt József Attila szovjetunióbeli fogadtatásáról. Saját szerepéről megtévesztő képet festett, és a *Tiszatáj* szerkesztői megjegyzése is azt a látszatot keltette, hogy Hidas komoly erőfeszítéseket tett József Attila érdekében: ő jelentette meg tőle az első orosz nyelvű verset 1946-ban az *Ogonyokban* (a *Külvárosi éj* befejező szakaszát), 1949-ben az ő előszavával látott napvilágot az első szovjetunióbeli – ukrán nyelvű – József Attila-kötet. Tanulságos idézni Hidas idevágó mondatait. Az ukrán előszó “József Attilát Petőfi Sándorral és Ady Endrével teszi egy rangsorba, abban az időben, amikor Magyarországon még azt a véleményt hangoztatták (Révai József és mások), amely szerint József Attila, Bartók Béla, Derkovits Gyula ugyan nagy lázadók, de a tömegekkel nemigen volt kapcsolatuk, aminek következtében... stb. stb...” Révai valóban így nyilatkozott, Hidas éppen ezeket a mondatokat idézte tőle Gerskovics lexikonszócikke kapcsán. Csakhogy, 1951-ben még ellenkező értelemben, egyetértéssel hivatkozott Révaira, az ő tekintélyére támaszkodva igyekezett kisebbiteni József Attila jelentőségét, s megakadályozni Gerskovics szócikkének közzétételét. Mellesleg az ukrán előszó is felemás. József Attila formalizmusáról, mély pesszimizmusáról beszél, ami akkoriban halálos véteknek számított, s véleményét ilyen mondattal fűszerezi: “József Attila művészete akkor hágott a legmagasabb szintre, amikor kiutat talált a kapitalista mocsárból.” Magyarán: a “mocsárban” dagonyázott, de kievickélt belőle! Hidas természetesen nem dicsekedett a *Magyar költészet antológiája* válogatási aránytalanságaival, helyette L. Martinov fordításait dicsérte, majd leszedte a keresztvizet az 1958-as Gerskovics-féle könyvről: “E kötetből valósággal hegycúcsként emelkedtek ki azok a versek, amelyet a kiadó az 1952-es *Antológiából* vett át. A könyv szerkesztési munkálatait (ami különösen bonyolult, amikor fordításból készül a költemény) kvalifikáltak aligha mondható, nem igényes emberek végezték, abban a tévhitben, hogy aki magyar prózát már fordított, szerkesztett, az a versekhez, sőt azoknak más nyelvre való áttünetéséhez is okvetlenül ért.”

Kun Ágnes nyilatkozataiból úgy tűnik, hogy az elismerések ellenére a József Attila-kötettel mostohagyermekként bánt a Hidas-házaspár. Kun Ágnes többször, lelkesen ecsetelte műfordítói tevékenységét, de a József Attila-kötetről mindössze egyszer nyilvánított érzelmeket. 1975-ben a kérdező újságíró József Attila orosz

nyelvű válogatott verseinek nagy sikeréről beszélt, de Kun Ágnes semmit sem fűzött e megjegyzéshez, csak gépiesen felsorolta a közreműködőket. Móricz Zsigmond centenáriuma tört meg a jég. Elmondta, hogy fordítói munkája során Móricz művei kerültek hozzá legközelebb, de szeretettel gondol többek között a József Attila-kötetre is.

1962 után többé már nem gördítettek akadályt József Attila szovjetunióbeli népszerűsítése elé, ott is elfoglalta az őt megillető helyet. 1963-ban, egy évvel a Goszlit kötete után, végül az Ogonyok kötete is megjelent a Pravda könyvkiadónál, az Ogonyok könyvtára 44. darabjaként, 112400 példányban. Harminc, nyolcadrét alakú lapon huszonhárom verset tartalmaz. Szerkesztője P. Kravcsenko, s Gerskovics neve egyáltalán nem szerepel benne. Nem is volt miért, mert az összes fordítást a Goszlittól vették át. A költők itt-ott még csiszoltak fordításaikon, de ez a könyv lényegében az egy évvel korábbi karcsúbb változata.

1973-ban végre a Nagy Szovjet Enciklopédia újabb, 3. kiadásába is ideológiai felhangoktól mentes, szakszerű szócikk került O. Rosszijanov tollából.

Gerskovicsnak később sem volt szerencséje József Attilával. 1980-ban, a költő születésének 75. évfordulójára szeretett volna összeállítani egy könyvet, amelyben nemcsak versek, hanem prózai írások is helyet kaptak volna. A Corvina kiadó előbb kecsgettette Gerskovicsot, de végül elvetette a tervet. Újra Kun Ágnes kerekedett fölül, mert a jeles alkalomra az ő 1962-es kötetének rövidített, néhány helyen javított változata jelent meg Moszkvában. Kun Ágnes Szamojlov bevezetőjét meghagyta, de Szabolcsi Miklós életrajzi összefoglalóját mellőzte. Föltűnő, hogy csaknem az összes kihagyott vers Kornjilov-fordítása. Kétlem, hogy ennek csak esztétikai oka volt. Nem lepődnék meg, ha idővel kiderülne, hogy 1962 és 1980 között Kun Ágnes megorrolt Kornjilovra, s ez vontta maga után az orosz költő fordításainak kihagyását.

József Attila jelenlegi oroszországi recepciójával nem kívánok foglalkozni, futólag mindössze egy tényt említek meg. A némiképp a *Nagy Szovjet Enciklopédia* utódjának tekinthető új lexikon, a *Bolszaja Enciklopedyija Kirilla i Mefogyija* 2003. évi DVD-változatában kísért a múlt: József Attilának három és fél sor jutott, Hidas Antalnak pedig hat.